

TÜRK DİPLOMATİK ARŞİVİ BELGELERİNDE HÜSEYİN RAGİP BAYDUR’UN MOSKOVA BÜYÜKELÇİLİĞİ VE TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

 Nurettin ÇAKICI^a

Öz

Cumhuriyet döneminin önemli diplomatlarından biri olan Hüseyin Ragıp Bey, iki farklı dönemde aynı başkentte büyükelçi olarak görev yapmıştır. Moskova’daki ilk büyükelçilik döneminde Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin “dostane” olduğunun ifade edilmesi gerekmektedir. Hüseyin Ragıp Bey’in Türk Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporlardan hareketle 1929–1934 yılları arasında iki ülke arasındaki ilişkilerin daha çok iktisadi alana yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde tarafların temsilcileri arasında imzalanan ticaret anlaşmaları ile bir yandan ilişkilerin geliştirilmesi sağlanmaya diğer taraftan da 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Sözü edilen süreçte Türk ve Sovyet hükümetleri arasında karşılıklı resmi ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretlerde Türk-Sovyet dostluğuna vurgu yapılmakla birlikte devletler arasındaki sorunların barışçıl yollar ile çözülmesi gerektiği hususu dile getirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı’na giden süreçte revizyonist ve anti-revizyonist blokların belirginleşmeye başladığı yıllarda Türk ve Sovyet hükümetleri barış ve güvenliğin sağlanması ve devamından yana olan uluslararası paktlara katılmıştır. Hüseyin Ragıp Bey’in ikinci dönem Moskova büyükelçiliği ise gerek Türk-Sovyet ilişkileri açısından gerekse uluslararası konjonktür açısından oldukça kritik bir sürece denk gelmektedir. Zira 1943’te, bir yandan savaşın en şiddetli çarpışmaları yaşanırken diğer taraftan da Moskova Alman işgali tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. 1943 yılı itibarıyla Müttefikler Sovyet yetkililerinin de telkinleriyle Müttefikler safında savaşa girmesi için Türkiye üzerindeki baskılarını arttırmıştır. Türkiye’nin savaş boyunca izlediği savaş dışı kalma politikası, Türk-Sovyet ilişkilerinde birtakım gerginlikler yaşanmasına ve sözü edilen ilişkilerde bir soğukluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zira Sovyetler Birliği yetkilileri, Türkiye’nin Müttefiklerin safında savaşa girerek, Almanya’ya karşı Sovyetler Birliği’nin yükünü hafifletmemiş olmasından yakınmaktaydı. Bu kapsamda kurulan diplomatik temaslarda eski dostlarından tarafsız kalmaktan çok daha fazlasını beklediklerini ifade etmekteydiler. Savaşta üstünlüğü ele geçirdikten sonra Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yönelik politikasında köklü değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Dolayısıyla Hüseyin Ragıp Bey’in Moskova büyükelçiliği, Türk-Sovyet ilişkilerinin hem dostane ve iş birliği çerçevesinde şekillendiği hem de savaşın gölgesinde yeniden tanımlanmaya muhtaç olduğu iki önemli kırılma dönemini kapsamaktadır. Bu çalışmada, Hüseyin Ragıp Bey’in Moskova büyükelçiliği dönemlerindeki (1929–1934/1943–1944)

^a Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon/Türkiye, nurettincakici@trabzon.edu.tr

diplomatik faaliyetlerinin yanı sıra Türk-Sovyet ilişkileri ve iki farklı dönemde Türk dış politikasının stratejik yönelimleri değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Sovyetler Birliği, Hüseyin Ragıp Baydur, Türk-Sovyet ilişkileri, Moskova, İkinci Dünya Savaşı, Türk Diplomatik Arşivi.

HÜSEYİN RAGIP BAYDUR'S MOSCOW AMBASSADORSHIP AND TURKISH-RUSSIAN RELATIONS IN TURKISH DIPLOMATIC ARCHIVE DOCUMENTS

Abstract

Hüseyin Ragıp Bey, one of the important diplomats of the Republican era, served as ambassador in the same capital city during two different periods. It should be noted that during his first term as ambassador in Moscow, relations between Turkey and the Soviet Union were described as “friendly.” Based on the reports Hüseyin Ragıp Bey sent to the Turkish Ministry of Foreign Affairs, it can be inferred that between 1929 and 1934, relations between the two countries primarily focused on the economic sphere. Trade agreements signed between representatives of the two sides during this period sought to develop relations on the one hand and mitigate the effects of the 1929 Great Depression on the other. Mutual official visits were made between the Turkish and Soviet governments during this period. These visits emphasised the Turkish-Soviet friendship and stressed the need to resolve issues between the two states through peaceful means. In the years leading up to World War II, as revisionist and anti-revisionist blocs began to take shape, the Turkish and Soviet governments joined international pacts aimed at establishing and maintaining peace and security. Hüseyin Ragıp Bey's second term as ambassador to Moscow coincided with a critical period in terms of both Turkish-Soviet relations and the international situation. In 1943, as the war reached its most intense phase, Moscow also faced the threat of German occupation. By 1943, the Allies, encouraged by Soviet officials, increased their pressure on Turkey to join the war on the Allied side. Turkey's policy of remaining neutral throughout the war caused tensions in Turkish-Soviet relations and led to a cooling of those relations. Soviet officials complained that Turkey had not lightened the Soviet Union's burden against Germany by joining the Allies in the war. In the diplomatic contacts established in this context, they expressed that they expected much more than neutrality from their old friends. For this reason, after gaining superiority in the war, the Soviet Union's policy towards Turkey underwent fundamental changes and transformations. Therefore, Hüseyin Ragıp Bey's ambassadorship in Moscow covers two important turning points in Turkish-Soviet relations: one in which they were shaped within a framework of friendship and cooperation, and another in which they needed to be redefined in the shadow of war. This study will examine Hüseyin Ragıp Bey's diplomatic activities during his terms as Ambassador to Moscow (1929–1934/1943–1944), as well as the Turkish-Soviet relations and the strategic orientations of Turkish foreign policy in these two distinct periods.

Keywords: Soviet Union, Hüseyin Ragıp Baydur, Turkish-Soviet Relations, Moscow, World War II, Turkish Diplomatic Archive.

ТУРЕЦКИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ АРХИВЫ О МОСКОВСКОМ ПОСОЛЬСТВЕ ХЮСЕЙНА РАГЫПА БАЙДУРА И ТУРЕЦКО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

Аннотация

Хюсейн Рагып Бей, являвшийся одним из значимых дипломатов периода Турецкой Республики, дважды занимал должность посла в Москве. В период его первого пребывания в столице Советского Союза турецко-советские отношения носили характер взаимной дружбы и сотрудничества. На основании отчётов, направленных Хюсейном Рагыпом Беем в Министерство иностранных дел Турции, можно утверждать, что в 1929–1934 гг. двусторонние отношения имели преимущественно экономический характер. В этот период заключённые торговые соглашения с одной стороны способствовали развитию связей, а с другой были направлены на смягчение последствий мирового экономического кризиса 1929 года. В ходе этого процесса состоялись взаимные официальные визиты турецких и советских делегаций. Во время этих визитов подчёркивалась Турецко-Советская дружба и выражалась необходимость мирного урегулирования межгосударственных проблем. В предвоенный период, когда начали формироваться ревизионистский и антиревизионистский блоки, Турция и Советский Союз присоединились к международным пактам, направленным на поддержание мира и безопасности. Второй срок пребывания Хюсейна Рагыпа Бей на посту посла в Москве совпал с критическим этапом как для Турецко-Советских отношений, так и для международной обстановки. В 1943 году, когда велись наиболее ожесточённые бои войны и Москва находилась под угрозой немецкой оккупации, союзники под давлением советских властей усилили давление на Турцию, требуя её вступления в войну на их стороне. Политика Турции, направленная на сохранение нейтралитета, привела к напряжённости и охлаждению Турецко-Советских отношений. Советские власти упрекали Анкару в том, что, присоединившись к союзникам, она не облегчила положение СССР в борьбе с Германией, и заявляли, что ожидают от давнего партнёра более активных шагов, нежели простой нейтралитет. Вследствие этого, после того как Советский Союз одержал победу в войне, его политика в отношении Турции претерпела радикальные изменения и трансформации. Таким образом, деятельность Хюсейна Рагыпа Бей на посту посла в Москве охватывает два переломных периода в Турецко-Советских отношениях: Этап, когда они формировались на основе дружбы и сотрудничества, и этап, когда они потребовали переосмысления в условиях Второй мировой Войны. В настоящем исследовании будут рассмотрены дипломатическая деятельность Хюсейна Рагыпа-Бей в период его пребывания на посту посла в Москве (1929–1934/1943–1944), а также Турецко-Советские отношения и стратегические ориентиры внешней политики Турции в два различных периода.

Ключевые слова: Советский Союз, Хюсейн Рагып Байдур, Турецко-Советские отношения, Москва, Вторая Мировая Война, Турецкий Дипломатический Архив.

Giriş

Diplomatik kariyerine Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükümetinin Paris'te açılan temsilciliğine 1921'de başkâtip olarak atanmasıyla başlayan Hüseyin Ragıp Bey, gerek Milli Mücadele sürecinde gerekse Cumhuriyet dönemindeki faaliyetleri ile öne

çıkan Türk diplomatları arasında yer almıştır.¹ Gazetecilik, yazarlık ve eğitimcilik yapmış olan Hüseyin Ragıp Bey, 30 yılı aşkın bir süre boyunca aktif olarak bulunduğu diplomasi mesleğinde Avrupa'nın önemli merkezlerinde elçilik ve büyükelçilik görevlerini yürütmüştür.² Paris temsilciliğinde iyi bir sınav veren Hüseyin Ragıp Bey, 1925'te Bükreş orta elçiliğine tayin edilmiş³ ve 13 Şubat 1929 tarihinde Moskova büyükelçiliğine atanmasına kadar Bükreş'te görev yapmıştır.⁴ 1934'te Moskova'daki görevini tamamladıktan sonra aynı yıl, yaklaşık 9 yıl görev yapacağı Roma büyükelçiliğine tayin edilmiştir.⁵ Hüseyin Ragıp Bey'in elçilik ve büyükelçilik hayatında en kritik görevlerinden birinin İkinci Dünya Savaşı'nın tüm şiddetiyle devam ettiği bir süreçte Moskova büyükelçiliğine atanması olduğunu söylemek mümkündür. 1943 yılının temmuz ayı ortalarında Moskova büyükelçisi olarak görevlendirilen Hüseyin Ragıp Bey⁶, 1944 yılının Eylül ayı başlarında bu görevinden istifa etmiş ve istifası kabul edildikten sonra Moskova büyükelçiliğinden ayrılmıştır.⁷

Erken Cumhuriyet döneminin önemli diplomatlarından biri olan Hüseyin Ragıp Bey, anılarını kaleme almayan diplomatlar arasında yer almaktadır. Anılarını neden yazmadığı kendisine sorulduğunda, "Beni dost bilenlerin bana güvenerek anlattıklarını başkalarına nakletmeyi doğru bulmam" diyerek cevap verdiği ifade edilmektedir. Oldukça ketum bir kişiliğe sahip olan Hüseyin Ragıp'ın Fransızca, Almanca ve İtalyanca bildiğini, iyi derecede Rusça konuşabildiğini de vurgulamak gerekmektedir. Moskova'daki ilk dönem büyükelçilik görevinin bitişyle Roma büyükelçiliğine atanan Hüseyin Ragıp, kendisi için düzenlenen veda yemeğinde Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'dan sonra ayağa kalkarak Rusça bir konuşma yapmıştır. Bunun üzerine yemeğe katılanlar büyük bir şaşkınlık içinde kalmıştır. Zira o ana kadar kendisinin Rusça konuşabildiğini yakın çevresi dâhil kimse bilmemekteydi.⁸ Gerek bu özelliği gerekse anılarını yazmamış olması Hüseyin Ragıp'ın "sır küpü" olarak tanımlanmasına sebep olmuştur.

İki farklı dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin Moskova büyükelçiliğini yürüten Hüseyin Ragıp Bey, kurduğu diplomatik temaslar ile ilk dönemde daha çok iki ülke arasındaki iktisadi ve ticari ilişkilerin düzenlenmesi ve geliştirilmesinde etkin bir rol oynamıştır. Aynı başkentte ikinci büyükelçilik döneminde ise Türkiye'nin "savaş dışı" kalma politikasını uygulayabilmek için üstün bir gayret göstermiştir. Zira sözü edilen dönem, sıcak savaşın etkilerinin derinden hissedildiği, uluslararası ilişkilerin oldukça hassas olduğu ve karmaşık bir diplomatik süreci ifade etmekteydi. Dolayısıyla Hüseyin

¹ Müzeyyen Ezel Ünal, *Cumhuriyetin Diplomatı Olmak Erken Cumhuriyet Dönemi Büyükelçileri Üzerine Prosopografik Bir İnceleme* (İstanbul: İletişim Yay., 2023), 188-189; Ekrem Zahid Boyraz, *Eğitimci, Gazeteci, Bürokrat Hüseyin Ragıp Baydur Hayatı ve Yazıları* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2023), 9-12.

² Bilal N. Şimşir, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2017), 333; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 571/38776-156730-63, 17.08.1925.

³ Şimşir, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, 333; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 571/38776-156730-63, 17.08.1925.

⁴ T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (BKDB), 30-18-1-2/2-15-30, 13.02.1929.

⁵ TDA, 571/44191-209743-26, 21.07.1934.

⁶ TDA, 571/35521-139761-14, 31.07.1943.

⁷ TDA, 571/35521-139766-10, 03.07.1943.

⁸ Bilal N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar* (Ankara: Bilgi Yay., 1996), 201-202.

Ragıp Bey'in Moskova büyükelçiliği, Türkiye ve Sovyetler Birliği ilişkilerinin geçirdiği değişim ve dönüşümün anlaşılması açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, biyografik bir çalışma ortaya koymanın ötesinde gerek erken Cumhuriyet döneminde gerekse İkinci Dünya Savaşı'nda şiddetli çarpışmalarının yaşandığı süreçte Moskova'da büyükelçilik görevini yürüten Hüseyin Ragıp Bey'in diplomatik faaliyetlerini ve buna bağlı olarak Türk-Sovyet ilişkilerini Türk Diplomatik Arşivi belgelerine dayanarak izah etmektir. Bunun yanında diplomatik raporlar ışığında bilhassa savaş sürecinde Türkiye'nin Müttefikler ve Sovyetler Birliği'ne karşı izlediği dış politika yönelimleri bir büyükelçinin yetkinliği ve yaklaşımıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hüseyin Ragıp Bey'in Moskova'daki büyükelçilik yıllarına dair kapsamlı bir çalışmanın olmaması nedeniyle konu incelemeye değer görülmüştür. Ağırlıklı olarak Türk Diplomatik Arşivi belgelerinin kullanıldığı çalışmada, Cumhuriyet Arşivi ve bahsi geçen dönemlere ışık tutan kaynaklardan yararlanılmıştır.

1) Denge ve İş Birliği Sürecinde Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey'in Birinci Dönem Moskova Büyükelçiliği 1929-1934

Milli Mücadele döneminde Türk-Rus ilişkilerinin seyrine bakıldığında, iki ülkenin de İtilaf Devletlerinin başat gücü konumunda bulunan İngiltere'ye karşı mücadele halinde olduklarına dikkat çekilmesi gerekmektedir. Her iki hükümet de sözü edilen durumun bilinciyle İngiltere'ye karşı genel anlamda birlikte hareket etmiştir. Bolşevik İhtilali sonrasında emperyalist devletler ile mücadele eden Sovyet Rusya, Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf Devletlerinin işgal girişimlerine karşı Anadolu'da başlayan Milli Mücadele hareketini maddi ve manevi anlamda desteklemiştir. Sözü edilen dönemde Sovyet Hükümeti tarafından TBMM hükümetine silah, cephane ve askeri teçhizatın yanı sıra mali yardım da gönderilmiştir.⁹ Lozan Barış Konferansı sürecinde Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Batılı devletlere karşı diplomatik mücadelesini desteklemekle birlikte bilhassa Boğazlar meselesinde TBMM hükümetinin tezlerine yakın bir tutum sergilemiştir.¹⁰ Lozan Barış Antlaşması'ndan sora ise Türk-Rus ilişkileri yine dostluk zemininde devam etmiştir. Bu kapsamda iki devlet arasında 1925'te bir Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalandığını ifade etmek gerekmektedir.

Büyükelçilerin devletler arasındaki ilişkilerin yürütülmesinde yadsınamaz bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda Milli Mücadele döneminden 1929'a başka bir deyişle Hüseyin Ragıp Bey büyükelçi olarak görevlendirilene kadar Moskova'da 5 büyükelçi ve 4 maslahatgüzar görevlendirilmiştir.¹¹ 1929'dan 1934'e kadar ise Moskova

⁹ Bu kapsamda geniş bilgi için bk. Nurettin Çakıcı, "Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 73 (2023): 85-109; Nurettin Çakıcı & Hikmet Öksüz, "Bolşevik Ruslar'ın Milli Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri," *CTAD* 32 (2020): 717-746.

¹⁰ Geniş bilgi için bk. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, C. 1, çev. Seha L. Meray (İstanbul: Yapı Kredi Yay, 1993).

¹¹ 1920-1922 yılları arasında Ali Fuat (Cebesoy), 1922-1922 yılları arasında geçici maslahatgüzar olarak Zeki Hakkı (Karabuda), 1922-1922 geçici maslahatgüzar olarak Aziz Bey, 1922-1924 yılları arasında Ahmet Muhtar (Mollaoğlu), 1924-1925 yılları arasında geçici maslahatgüzar olarak Mehmet Enis (Akaygen), 1925-1927 yılları arasında Zekai (Apaydın), 1927-1928 yılları arasında Tevfik (Bıyıkhoğlu), 1928-1928 yılları arasında geçici maslahatgüzar olarak Talat Rauf (Tokçınar) ve 1928-1929 yılları arasında Vasıf (Çınar) Beyler Moskova'da görevlendirilmiştir. Bk. Şimşir, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, 334.

büyükelçiliğini Hüseyin Ragıp Bey yürütmüştür. Sözü edilen süreçte o dönemde tüm dünyayı derinden etkileyen 1929 Ekonomik Buhranının patlak verdiği bilinmektedir. Bunun yanında yeni bir dünya savaşını önlemek ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan statükonun devamını sağlamak amacıyla birtakım antlaşmalar yapılmıştır. Briand-Kellog Paktı da bunlardan biriydi. Bahsi geçen pakt öncelikle Fransa ile Amerika Birleşik Devletleri arasında bir dostluk antlaşması olarak imzalanmış, fakat sonraki süreçte çok taraflı bir antlaşma haline dönüşmüştür. TBMM hükümeti tarafından 28 Ocak 1929'da onaylanan antlaşma, Avrupa'daki devletlerin 1930'lu yıllardan itibaren özellikle Almanya ve İtalya'nın revizyonist politikalarına karşı Türkiye'nin barıştan yana bir politika takip ettiğini ve uluslararası ilişkilerde aktif bir rol üstlenen devletler arasında yer aldığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.¹² Bunun yanında Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi de Hüseyin Ragıp Bey'in Moskova büyükelçiliği dönemine rastlamaktadır. Buradan hareketle Avrupa devletlerinin savaşa sürüklendiği bir süreçte Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin barıştan yana bir politika takip ettiği bilinen bir gerçektir. Türkiye'nin dâhil olduğu ve 9 Şubat 1934 tarihinde imzalanan Balkan Antantı'nı da sözü edilen bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.¹³

Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte Türkiye'nin dış politikasına bakıldığında, Lozan Barış Antlaşması'ndan kalan sorunların çözüme kavuşturulmasına odaklanıldığı ve mevcut statükonun korunmasından yana bir siyaset izlendiği görülmektedir. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye, barış ve güvenliğin sağlanmasından yana olan paktlara üye olmuş ve bu kapsamda bir dış siyaset takip etmiştir. Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması sonrasında uluslararası alanda ilişkilerini barışçıl bir çizgide sürdürme politikasının yanında iktisadi alanda birtakım ticaret anlaşmaları yapılarak ülkenin kalkınması da sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁴ Bu kapsamda bilhassa Sovyetler Birliği ile iktisadi alana yönelik anlaşmalar yapılmıştır. Taraflar arasında 1927'de ve 1931'de iki ticaret antlaşması imzalanmıştır. Ayrıca 1933 yılının Eylül ayı içerisinde Sovyet Ticari Temsilciliği ile Türkiye Ekonomi Bakanlığı arasında bir anlaşma imzalanarak, bahsi geçen buhranın etkilerini ülkeleri lehine azaltmaya çalışmışlardır.¹⁵

Statükonun devamından yana olan devletlerin “yatıştırma” politikası takip ettiği ve revizyonist devletlerin saldırgan bir siyaset izlemeye başladığı 1930'lu yıllar, İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin hissedildiği bir süreci ifade etmektedir. Sözü edilen sürecin öncesinde Hüseyin Ragıp Bey, 13 Şubat 1929 tarihinde Moskova büyükelçiliğine tayin edilmiştir. İtimatnamesini Sovyetler Birliği Prezidyum'u Başkanı Mihail İvanoviç Kalinin'e sunan Hüseyin Ragıp, hastalığı nedeniyle Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Georgi Vasilyeviç Çiçerin ile görüşememiştir. Kendisine çektiği telgrafta en kısa sürede sağlığına kavuşması temennisinde bulunmuştur.¹⁶ 1929–1934 yılları arasını kapsayan dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinin daha çok iktisadi alanda iş birliğine yönelik olduğunu söylemek mümkündür.

¹² Nur Bilge Criss, “Briand-Kellog Paktı (1928),” *Atatürk Ansiklopedisi* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2021), 2.

¹³ A. Afet İnan, “Balkan Antantı (1934),” *Belleken* 32/126 (1968): 285.

¹⁴ Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası 1914–1945* (İstanbul: Der Yay., 2015), 254–260.

¹⁵ Erdal Bilgiç, “Atatürk Döneminde İmzalanan Türk-Sovyet Ticaret Anlaşmaları,” *Atatürk Ansiklopedisi* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2021), 4.

¹⁶ TDA, 571/34477-135757-14, 10.04.1929.

Zira her iki devlet de 1929 Dünya Ekonomik Buhranının olumsuz etkilerini azaltmaya çalışmaktaydı. Bu bağlamda iki devlet arasında özellikle ticari alana yönelik anlaşmalar yapıldığı görülmektedir. Milli Mücadele döneminde Batılı devletlere karşı genel anlamda zorunlu bir ittifak yapmış olan Türk ve Sovyet hükümetleri, 1924'ten itibaren ticari ilişkilerine yönelik yeni adımlar atmıştır. Türk-Sovyet hükümetleri arasında yapılan görüşmeler neticesinde Sovyet ticaret uzmanları tarafından dış ticaretin geliştirilmesi için Türk tüccarlara bazı ayrıcalıkların tanındığı görülmektedir. Türk tüccarlara Sovyetler Birliği'ne lisansız ürün satma imkânı verilmiş ve bu durum Türk-Sovyet dış ticaretinin artmasına büyük bir katkı sağlamıştır. Tarafların ticaret temsilcileri arasında yapılan görüşmelerden sonra 11 Mart 1927'de iki devlet arasında bir ticaret antlaşması imzalanmıştır.¹⁷ Söz konusu anlaşmaya göre Sovyet hükümeti, Türk tüccarlara düşük gümrük tarifesi uygulamaya devam etmiş ve Türk ürünlerini belli bir döviz üzerinden ithal etmeyi kabul etmiştir. Buna mukabil Sovyet hükümeti de İstanbul'da bir Ticaret Temsilciliği açmıştır.¹⁸ Bunun yanında Türkiye, Trabzon, Erzurum, İzmir, Eskişehir, Konya, gibi yerlerde Sovyet hükümetinin Ticaret Temsilciliği açmasını kabul etmiştir. Böylelikle 1927'den 1930'a kadar iki devlet arasındaki ticaret iki kat artmıştır. 1930 yılına kadar Türk-Sovyet hükümetleri, ticari ilişkilerini 1927'deki Ticaret Anlaşması'na göre yürütmüştür.¹⁹ 16 Mart 1931 tarihinde iki hükümet arasında Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması imzalanmıştır.²⁰ Bu anlaşma kapsamında her iki ülkenin tüccarlarının ticari ayrıcalıkları korunurken Sovyet ihracat ürünlerine Türkiye tarafından herhangi bir sınırlama konulmamıştır. 1931 yılındaki anlaşma, her iki ülkenin ticaret temsilcileri tarafından gözden geçirilmiş ve anlaşmaya ek protokoller ilave edilmiştir. Sözü edilen protokoller ile Sovyetler Birliği, Türkiye'den ne kadar ürün ithal ediyor ise Türkiye'nin de Sovyetler Birliği'nden aynı miktarda ürün ithal etmesi gerekiyordu. Türkiye'nin sonraki yıllarda diğer devletler ile uygulayacağı bu sistemin adı *netto-balans* olarak adlandırılmaktaydı. 1937 yılına gelindiğinde, Türk-Sovyet hükümetleri arasında 1937'de imzalanan Ticaret ve Kliring Anlaşması ile iki ülkenin birbirlerinin dış ticaret hacmindeki yeri artmıştır.²¹

Büyükelçiliklerin ya da büyükelçilerin görevlerinin uluslararası konjonktürü göz önünde bulundurarak, kendi devletlerinin menfaatleri kapsamında faaliyet yürüttükleri bilinmektedir. Bu bağlamda Hüseyin Ragıp Bey'in Moskova'daki birinci büyükelçilik döneminde genel anlamda ticaret anlaşmalarının zeminini hazırlamak ve bağlı bulunduğu hükümetin talimatları doğrultusunda büyükelçiliğini yürüttüğü ülke ile gerek iktisadi gerek sosyal gerekse siyasi ilişkilerin geliştirilmesine çalıştığı görülmektedir. Hüseyin Ragıp Bey, belirtilen kapsamda Sovyet Dışişleri Halk Komiseri ve Sovyet yetkilileri ile

¹⁷ Arzu Boy, *İki Savaş Arası Basınında Türk-Rus İlişkileri (Ekonomik-Kültürel-Spor-Havacılık)* (Ankara: Fenomen Yay., 2020), 68-69. Ayrıca sözü edilen antlaşma kapsamına ve detaylarına dair geniş bilgi için bk. "Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihâdı Arasında Mün'akid Ticâret ve Seyr-i Sefâin Muâhedenâmesinin Tasdîkine Mütedâir Kânûn," *Kanun No: 1046, 23.05.1927*; "Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihâdı Arasında Mün'akid Ticâret ve Seyr-i Sefâin Muâhedenâmesinin Tasdîkine Mütedâir Kânûn," *T. C. Resmi Ceride*, No: 598, 31.05.1927.

¹⁸ Erdal Bilgiç, "Türk-Sovyet Ekonomik İlişkilerinde 1937 Kliring Ticaret Anlaşması'nın Yeri," *Türkiye İktisat Kongresi Bildiriler Kitabı 19-20 Temmuz 2023* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2024): 1195.

¹⁹ Bilgiç, "Atatürk Döneminde İmzalanan Türk-Sovyet Ticaret Anlaşmaları," 4.

²⁰ TDA, 571/35603-140276-13, 13.03.1931.

²¹ Bilgiç, "Türk-Sovyet Ekonomik İlişkileri," 1197-1199.

görüşmeler yapmış ve iki ülke yetkililerinin karşılıklı resmi ziyaretlerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sözü edilen görüşmelerden birinde 1 Ocak 1929 tarihinde Hüseyin Ragıp Bey, Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Vekili Lev Mihayloviç Karahan ile görüşerek, 1925'te Paris'te Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanmış olan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın uzatılması gerektiği hususu gündeme gelmiştir. Bu girişimin iki ülkenin ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesine büyük bir katkı sağlayacağı belirtilmiştir.²²

Hüseyin Ragıp Bey'in 16 Ağustos 1929'da Karahan ile yeniden bir araya geldiği görülmektedir. Karahan'ın talebi üzerine Hüseyin Ragıp, Türkiye'nin o dönemde Fransa ve Yunanistan ile ilişkileri hakkında malumat verdikten sonra Sovyetler Birliği'nin dâhili gelişmelerini ve ilerlemelerini memnuniyetle takip ettiklerini söylemiştir. Karahan ise Sovyet hükümetinin Türkiye'nin dostluğundan ve samimiyetinden mütehasis olduklarını ifade etmiştir. Hüseyin Ragıp, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik hâlihazırdaki müşkülâtların ortadan kaldırılması yönünde talepte bulunmuştur. Karahan, bahsi geçen müşkülâtların kaldırılacağı ve iki dost ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirileceğini belirtmiştir. Aynı görüşmede Karahan'ın Türkiye'yi ziyaret edeceği haberinin TBMM hükümetini çok memnun ettiği ve bu ziyaretin TBMM'nin açılış tarihinde gerçekleştirilmesi önerisini sunmuş, Karahan da bu öneriyi uygun bulmuştur. Sözü edilen ziyaretin Türk-Sovyet ilişkilerini daha da iyi bir seviyeye taşıyacağına vurgu yapılarak görüşme sona ermiştir.²³

Sovyet Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Karahan 12 Aralık 1929'da Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur.²⁴ Bahsi geçen tarihte küçük bir harp gemisi ile İstanbul'a gelen Karahan ve heyeti, Türk kara sularına girdiğinde Boğazlarda iki torpido, Sovyet heyetini karşılamıştır. Sovyet hükümetinin Ankara büyükelçisi Yakov Zaharoviç Surits de Karahan'ı karşılayan Türk heyetinin yanında bulunmuştur. Askeri bir müfreze Sovyet marşını çalarak Karahan ve heyetini karşılamış ve heyet, İstanbul'a geldikten sonra kısa bir süre Pera Palas'ta dinlenmiştir. Ertesi gün Ankara'ya hareket eden Karahan²⁵, Ankara'da Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey ve Teşrifat Umum Müdürü tarafından yine Sovyet marşı ile karşılanmış ve merasimden sonra Ankara'daki Pera Palas'ta kendileri için ayrılan dairelerine yerleştirilmişlerdir.²⁶

Karahan, gerek dönemin Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey gerekse Başbakanı İsmet (İnönü) Paşa ile görüşmüştür. İsmet İnönü Karahan'ı öğle yemeğine davet etmiş ve yemekten sonra ikili arasında bir görüşme yapılmıştır.²⁷ Akşam saat on dokuza kadar süren görüşmede²⁸ Sovyet büyükelçisi Surits ve Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey de hazır bulunmuştur. Toplantıda iki ülkenin uluslararası konjonktürdeki durumları,

²² TDA, 571/34458-135730-1, 01.01.1929.

²³ BCA, 30-10-0-0/247-674-21, 21.08.1929.

²⁴ TDA, 571/34458-135730-6, 12.12.1929. Dönemin önemli basın organlarından biri olan Cumhuriyet Gazetesi Karahan'ın ziyaretine geniş yer ayırmıştır. Bk. "M. Karahan Bugün Öğle Üzeri Geliyor," *Cumhuriyet*, 12.12.1929, 1-2.

²⁵ "Dost Rusya'nın Kıymetli Rüknü Dün Geldi ve Ankara'ya Gitti," *Cumhuriyet*, 13.12.1929, 1-2.

²⁶ BCA, 30-10-0-0/247-674-32, 18.12.1929; "İki Dost Memleketin Hariciye Vekilleri Çok Samimi ve Hararetle Bir Hava İçinde Görüştiler," *Cumhuriyet*, 14.12.1929, 2.

²⁷ "İsmet Pş. Hz. İle Karahan Cenaplarının Mülakatları," *Cumhuriyet*, 15.12.1929, 1.

²⁸ TDA, 571/34458-135730-21, 14.12.1929.

Türk ve Sovyet hükümetlerinin siyasi ve iktisadi ilişkileri ve daha önce tarafların temsilcileri vasıtasıyla Odessa'da²⁹ gündeme gelen esasların konu edildiği uzun süren bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Söz konusu görüşmede Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan tablodan her iki hükümetin de mesul olmadığı belirtilmiş ve bundan sonraki süreçte barıştan yana bir politika takip edileceği hususunda beyanatta bulunulmuştur. Bunun yanında Balkanların durumunun Odessa'daki görüşmeden sonra çok değiştiği ancak bunun mesullerinin de Türkiye ve Sovyetler Birliği olmadığı vurgulanmıştır. Yugoslavya'nın Balkanlara yönelik hegemonya siyaseti takip ettiği ancak bunu mevcut konjonktürden dolayı uygulayamadığı dile getirilmiş ve Sovyetler Birliği'nin Macaristan, Bulgaristan ve hatta Çekoslovakya ile ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Görüşmede, her iki hükümetin de Milletler Cemiyeti'ne karşı tutumunda bir değişiklik olmadığına değinilmiş, ancak uygun görüldüğü takdirde Türkiye'nin bahsi geçen cemiyete girme hususunda serbest olduğu ifade edilmiştir. Buna mukabil Sovyet hükümetinin Milletler Cemiyeti'ne bakışının olumsuz olduğu, fakat Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinin Türkiye-Rusya ilişkilerine olumlu ya da olumsuz yönde bir tesir etmeyeceğine de vurgu yapılmıştır. Öte yandan Türk hükümetinin Kafkasya'da Sovyetler Birliği aleyhinde, Sovyetler Birliği'nin de Türkiye içerisindeki etnik ayaklanmalara destek vermemesi gerektiğinin her iki hükümetin menfaatine olacağı, toplantıda kararlaştırılan bir başka husustur. Ticari ve iktisadi ilişkilerin ve bu bağlamdaki engellerin ortadan kaldırılmasının iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin geliştirilmesi açısından büyük bir önem arz ettiğine de değinilmiştir. Sözü edilen toplantıda son olarak taraflar arasında 1925'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın yenilenmesi ve süresinin uzatılması kararlaştırılmıştır.³⁰

Bahsedilen toplantıdan yapılan çıkarımlarda; iki ülkenin uluslararası konjonktürde İtalya ile ilişkilerinin dostane bir şekilde seyrettiği, Türkiye'nin Bulgaristan, Macaristan ve İtalya ile ilişkilerinin iyi bir düzeyde olduğu görülmüştür. Sovyetler Birliği'nin Polonya ile ilişkilerinde olumlu yönde kayda değer bir gelişme olmadığı, Almanya ile her iki ülkenin de ilişkilerinin dostane ve olumlu yönde gelişim gösterdiğine yer verilmiştir. Toplantıda İngiltere ve Fransa'dan söz edilmemesi, her iki tarafın da bu devletlere yönelik

²⁹ Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey 11 Kasım 1926'da Hamidiye zırhlısı ile Odesa'ya giderek Sovyetler Birliği'ne bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Çiçerin ile görüşen Tefik Rüşti Bey, yaklaşık bir yıl önce Paris'te iki hükümet arasında yapılan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ve iki hükümet ile ilgili siyasi-iktisadi ilişkilere yönelik fikir alışverişinde bulunmuştur. Bunun yanı sıra görünen o ki, Ekim 1925'te İngiltere Fransa'nın başını çektiği ve Almanya, İtalya, Belçika, Çekoslovakya ve Polonya'nın katıldığı toplantıda hazırlanan Locarno Antlaşması, Sovyet hükümeti tarafından bir tehdit olarak algılanmaktaydı. Yine o dönemde Türkiye ve İngiltere arasında Musul meselesinin çözümüne yönelik görüşmeler devam ediyordu. Ancak Milletler Cemiyeti'nin sözü edilen meseledeki tutumunun İngiltere'den yana olduğunun düşünülmesi ve görülmesi, Türk yetkililerini Sovyet hükümetine yaklaştırmıştı. Sözü edilen gelişmeler iki hükümeti birbirlerine yaklaştırmış ve uluslararası alandaki gelişmelerin iki ülkenin birbirlerine olan politikalarına olumsuz bir tesir yapmayacağına yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bk. A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1992), 101-103. Ayrıca Çiçerin'in Locarno Paketi ve İngiltere'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik dış politikasına yönelik basın röportajı hakkında geniş bilgi için bk. Jena Degras, *Soviet Document On Foreign Policy 1925-1932 II* (London: Oxford University Press, 1952), 57-58. İki devlet yetkilisinin Odessa'daki görüşmesinde gündeme gelen bir diğer konu da daha önce Türkiye'ye göç eden ve Çarlık hükümetinden yana olanların Sovyetler Birliği aleyhindeki faaliyetlerinin sonlandırılmasıydı. Bu konuda Çiçerin endişelerini Tefik Rüşti Bey'e iletmis ve Tefik Rüşti Bey, bu tür faaliyetlerin takip edileceğini ve önleneyeğini kendisine bildirmiştir. Bk. Çağatay Benhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 24 (2008): 300.

³⁰ TDA, 571/34449-135647-2, 13.01.1930; "Karahan'ın Beyanatu," *Cumhuriyet*, 18.12.1929, 1.

politikalarını birbirlerinden gizlediğini göstermektedir.³¹ Karahan 16 Aralık'ta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Çankaya'da kabul edilmiştir.³² Karahan'ın Türkiye'yi ziyareti Türkiye'de son derece olumlu bir havanın oluşmasını sağlamıştır. Bu ziyaret, Sovyetler Birliği ile Milli Mücadele yıllarında başlayan dostane ilişkilerin sürdürülmek istendiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bunun yanında Karahan'ın ziyareti hem Türk kamuoyunda hem de görüştüğü Türk devlet yetkililerinde olumlu bir tesir bırakmıştır.³³ Hüseyin Ragıp Bey, Karahan'ın Moskova'ya döndükten sonra Moskova dışında verdiği ve Kalinin'in de katıldığı bir ziyafette Kalinin, Karahan'a Ankara'da gösterilen ilgiden çok müteahsis olduğunu ve iki ülke arasındaki ilişkilerin dostane bir şekilde devam etmesinden büyük bir memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir.³⁴

Türk-Sovyet ilişkilerinin bir denge içerisinde yürütülmeye çalışıldığı süreçte Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey de Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret tarihinden önce Hüseyin Ragıp Bey, ziyaret tarihi ve hangi meselelerin görüşmeye konu olacağına ilişkin Türk Dışişleri Bakanlığına bilgi vermiştir.³⁵ Buna göre dönemin uluslararası konjonktürü, İran'ın durumu ve Balkanlara yönelik değerlendirme ve fikir alışverişlerinin yapılacağı ifade edilmiştir.³⁶ Tefik Rüşti Bey, önce Odessa'ya geçmiş orada Sovyet erkânı ve Türkiye'nin Moskova büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey'in de yer aldığı bir heyet tarafından Odessa'da karşılanmıştır. Odessa'da resmi ziyaretlerde bulunulduktan sonra Kiev üzerinden Moskova'ya hareket edilmiştir. 24 Eylül'de Moskova'ya varan Tefik Rüşti Bey ve heyeti, geniş katılımlı bir Sovyet heyeti tarafından istasyonda resmi bir merasimle karşılanmıştır. Karşılama merasimi herhangi bir resmi karşılama merasiminin çok ötesinde ve oldukça samimi bir mahiyet taşımaktaydı.³⁷ Merasimin ardından kendileri için ayrılan otelde dinlenen Türk heyeti, Kalinin'in verdiği bir ziyafete katılmıştır. Yemekte gerek Sovyet devlet yetkilileri gerekse Türk sefaret heyeti yer almıştır.³⁸ Yemekten sonra Kalinin'in başkanlığında Karahan, Sovyet erkânı, Türk sefaret heyetinin ve kordiplomatığın katıldığı resmi bir kabul merasimi düzenlenmiştir. Moskova büyükelçisi Hüseyin Ragıp'ın gönderdiği raporda, Tefik Rüşti Bey ve heyetinin Kızıl Ordu evini ziyaret edeceği ve at koşularına katılacağı, opera ve Moskova'daki görülmeye değer yerlerin gezileceği belirtilmiştir.³⁹ Tefik Rüşti Bey başkanlığındaki Türk heyetinin Moskova seyahati, Karahan'ın ziyaretine bir iadeyi ziyaret olarak görülebileceği gibi 1930'lu yıllarda Türkiye'nin İngiltere ve Yunanistan ile Lozan Barış Antlaşması'ndan kalan sorunlarını çözdüğü ve dolayısıyla Sovyetler Birliği'nden uzaklaşabileceği algısının ortadan kaldırılmasına yönelik olarak da değerlendirilebilir.

³¹ TDA, 571/34449-135647-2, 13.01.1930.

³² TDA, 571/34458-135730-3, 16.12.1929; "Türkiye Rusya Dostluğu Gazi Hz. Dün M. Karahan'ı Kabul Ettiler," *Cumhuriyet*, (17.12.1929): 1.

³³ TDA, 571/34449-135647-2, 13.01.1930.

³⁴ TDA, 571/34487-135865-47, 15.01.1930.

³⁵ TDA, 571/34477-135737-7, 30.08.1930.

³⁶ TDA, 571/34477-135737-8, 23.08.1930; TDA, 571/34477-135737-9, 25.08.1930.

³⁷ "Tefik Rüşti B. Moskova'da Bize En Karanlık Günlerimizde Yardım Eli Uzatan Sovyetleri Hiçbir Zaman Unutamayız," *Cumhuriyet*, 04.10.1930, 2.

³⁸ "Tefik Rüşti Bey'in Mühim Temasları," *Cumhuriyet*, 03.10.1930, 3.

³⁹ TDA, 571/34477-135737-16, 02.09.1930.

Türk-Sovyet hükümetleri arasında karşılıklı ziyaretlerin devam ettiği ve iki ülkenin ilişkilerini öncelikle dengede tutma ardından da geliştirme isteklerinin 1930'lu yılların ilk yarısına kadar sürdüğü görülmektedir. Devletler arasındaki sorunların barışçıl yollar ile çözülmesi gerektiğine yönelik Ağustos 1928'de imzalanan Briand-Kellog Paktı'na ve Şubat 1929'da imzalanan Litvinov Protokolü'ne iki ülkenin de katıldığı bilinmektedir.⁴⁰ İkinci pakt, Sovyet Dışişleri Halk Komiserliğine vekâlet eden Maksim Maksimoviç Litvinov'un girişimi ile ortaya çıkmıştır. Hüseyin Ragıp Bey'in Türk Dışişleri Bakanlığına gönderdiği yazıda, Çiçerin'in hastalığı nedeniyle görevine devam edemeyeceği ve onun yerine Sovyet Dışişleri Halk Komiserliğine Maksim Maksimoviç Litvinov'un tayin edildiği belirtilmiştir.⁴¹

Litvinov'un Dışişleri Halk Komiserliğini yürüttüğü süreçte Türkiye ile ilişkilere büyük bir önem verdiğini söylemek mümkündür. Sözü edilen dönemde her iki hükümet de statükonun devamından yana bir dış politika izlemesine rağmen Türkiye'nin 1928'de İtalya, 1930'da Fransa ve aynı yıl Yunanistan ile imzaladığı antlaşmalar, Türk-Sovyet ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir.⁴² Başka bir deyişle bahsi geçen antlaşmalar, Sovyet yetkililerinin Türkiye'nin dostluğuna daha fazla önem vermelerine neden olmuştur. Bu kapsamda Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Litvinov, 1931 yılının Ekim ayı sonlarına doğru Türkiye'ye geniş katılımlı resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 26 Ekim Pazartesi günü Moskova büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey'in de yer aldığı Litvinov başkanlığındaki Sovyet heyeti İstanbul'a gelmiştir.⁴³ Burada merasimle karşılanan heyet, Pera Palas otelinde bir süre dinlenmiştir. Ardından İstanbul'da resmi ziyaretlerde bulunan Litvinov, heyeti ile 27 Ekim'de Ankara'ya gitmiştir.⁴⁴ Ankara'da da resmi bir merasimle karşılanan Sovyet heyeti, sırasıyla Dışişleri Bakanı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'yı makamlarında ziyaret etmiştir. 27 Ekim akşamında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Sovyet heyeti şerefine bir ziyafet düzenlemiştir.⁴⁵ Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Litvinov, kendisi için düzenlenen yemek ziyafetinde Türk-Sovyet hükümetlerinin dostluğuna vurgu yapan uzun bir konuşma yapmıştır. Sözlerine "En kuvvetli dostluk ve mesai iştiraki rabitalarının birçok senelerden beri Sovyet Şuralar İttihadına bağladığı bir memleket olan Türkiye'yi ziyaret hayli zamandan beri özlediğim fırsatı elde ettiğimden dolayı çok bahtiyar bulunuyorum" şeklinde başlayan Litvinov, mevkidaşı ve Türk devlet yetkilileri ile yapacağı görüşmelerden son derece memnuniyet duyduğunu dile getirmiştir. Hükümetinin ve milletin selamlarını dost Türkiye'ye ileten Litvinov, Sovyetler Birliği'nin kuruluşuyla yaklaşık on seneden beri devam eden Türk-Sovyet dostluğuna vurgu yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan siyasi ve iktisadi istikrarsızlıklara rağmen iki hükümetin genel anlamda birlikte hareket ettiğine dikkat çekmiştir. Her iki devletin dış politikasında birbirlerine karşı samimiyet ve dostluk

⁴⁰ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2000), 366-382.

⁴¹ TDA, 571/34487-135866-1, 22.07.1930.

⁴² Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, 341-347; 387-398; 399-404.

⁴³ TDA, 571/34457-135725-31, 17.10.1931; "Litvinof Yoldaş Bu Sabah Geliyor ve Akşamüstü Ankara'ya Gidiyor," *Cumhuriyet*, 26.10.1931, 1.

⁴⁴ "M. Litvinof Dün Geldi Dostumuz, Şerefine Verilen Ziyafetten Sonra, Ankara'ya Gitti," *Cumhuriyet*, 27.10.1931, 1.

⁴⁵ "Litvinof Yoldaş Hararetle Karşılandı," *Cumhuriyet*, 28.10.1931, 5.

beslediğini ifade eden Litvinov, hükümetler arasında yapılan anlaşmaların da bunun delili olduğunu belirtmiştir. Türk hükümetinin ve milletin milli iktisadını ve sanayisini geliştirmeye çalıştığının farkında olduklarını söyleyen Litvinov, iktisadi anlamda bir mesai iştirakinin gerek iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini gerekse iktisadi kalkınmayı hızlandıracaklarını ifade ederek konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁶ 29 Ekim'de TBMM binasında resmîkabule katılan Sovyet heyeti, Cumhuriyet'in ilanının yıl dönümü sebebi ile Mustafa Kemal Paşa'ya tebriklerini sunmuş ve kendileri için hazırlanan resmigeçit törenini izlemiştir.⁴⁷ 30 Ekim'de Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Litvinov bir teşekkür mesajı yayınladıktan sonra heyeti ile birlikte Ankara'dan ayrılmıştır.⁴⁸

Türkiye'nin 1930'lu yılların başlarında İngiltere, Yunanistan ve Fransa ile Lozan Barış Antlaşması'ndan kalan sorunlarını halletmesi ve bu devletler ile iyi ilişkiler tesis etmesi, açık bir şekilde ifade edilmese de Sovyetler Birliği yetkililerini rahatsız etmiştir. Esasen bu durum Türkiye'nin sözü edilen yıllardan itibaren çok yönlü bir dış politika izlemesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ancak yine de gerek Sovyet yetkililerinin endişelerinin yersiz olduğunu göstermek gerekse Türk ve Sovyet hükümetleri arasında siyasi ve iktisadi alanda mevcut iyi ilişkilerinin geliştirilmesini sağlamak amacıyla Türk hükümeti yetkilileri Moskova'ya resmi ziyarette bulunmuştur. Bu bağlamda öncelikle dönemin Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey Moskova'yı ziyaret etmiştir. Moskova büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey'in 8 Şubat 1932 tarihinde gönderdiği yazıda, Tefik Rüşti Bey'in Rusya'da çok samimi bir şekilde karşılandığı ve Karahan, Başbakan Vyaçeslav Mihayloviç Molotov ve Sovyet Savunma Halk Komiseri Kliment Yefremoviç Voroşilov ile dostane görüşmeler yaptığı ifade edilmiştir. Söz konusu görüşmelerden edinilen kanaat, Sovyet-Türk dostluğunun oldukça kuvvetlendiği yönündedir. Bunun yanında Hüseyin Ragıp Bey, İsmet İnönü'nün ilkbaharda Moskova'ya yapacağı ziyaretin büyük bir sevinç ve istekle beklendiğini belirtmiştir.⁴⁹

Başbakan İsmet İnönü ve Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey'in yer aldığı kalabalık bir heyet 1932 yılının Nisan ayı içerisinde Moskova'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaretin amaçlarını; iktisadi alanda iş birliğini geliştirmek, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi hususunu görüşmek ve Balkan Antantı'nın kurulması fikrine Sovyetler Birliği yetkililerinin yaklaşımlarını öğrenmek ve Sovyetler Birliği'nin ileriye dönük politikaları hakkında bilgi sahibi olmak şeklinde sıralamak mümkündür.⁵⁰ Moskova ziyaretine giden heyet içerisinde Başvekâlet Kalemî Mahsus Müdürü Vedit, Hariciye Kalemî Mahsus Müdürü Kemal Aziz, Üçüncü Daire Umumi Mahsus Müdürü Vasfi, Polis Memuru Kâşif Efendi, mütehassıs sıfatıyla Yozgat Mebusu Tahsin, Uşak Şeker Fabrikası Müdürü Remzi, İstanbul Mebusu Alaeddin Cemil, Sanayi Umum Müdürü Şerif, Defterdar Fabrikası⁵¹ Müdürü Şevket Turgut, Sanayi Müşaviri Kamil

⁴⁶ TDA, 571/34457-135725-96, 27.10.1931.

⁴⁷ TDA, 571/34457-135725-1, 23.10.1931; "Ankara'da Cumhuriyet Bayramının Tes'idi Tafsilatı," *Cumhuriyet*, 31.10.1931, 5.

⁴⁸ TDA, 571/34457-135725-124, 10.11.1931; "M. Litvinof Dün Ankara'dan Döndü," *Cumhuriyet*, 01.11.1931, 1.

⁴⁹ TDA, 571/35040-138300-13, 08.02.1932.

⁵⁰ Bilge, *Güç Komşuluk*, 106.

⁵¹ 1833'te İstanbul'da fes ve yün kumaş fabrikası olarak faaliyete başlamıştır. 1937'de Sümerbank'ın kurulmasıyla Sümerbank'ın yönetimine girmiş ve Defterdar Mensucat Fabrikası adı altında faaliyetlerini sürdürmüştür. Geniş bilgi için bk. Tefik Güran, "Feshâne", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C. 12 (Ankara: TDV Yay., 1995), 426-427.

İbrahim, Maarif Vekâleti Milli Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı İhsan ve şoför Sadık Efendi yer almıştır.⁵² Heyette bulunan yetkililerin makamları ve mesleklerine bakıldığında, iki ülke arasında sanayi alanına yönelik görüşmelerin gerçekleştirileceği ve iktisadi anlamda iş birliği yapılacağı anlaşılmaktadır.

Moskova ziyareti sırasında oldukça samimi bir şekilde karşılanan İsmet İnönü ve heyeti için Molotov tarafından 29 Nisan'da verilen yemekte Molotov, iki ülke arasındaki dostluğun iki tarafın da bağımsızlıkları için mücadele ettikleri bir dönemde başladığına dikkat çekmiştir. Türk ve Rus milletlerinin emperyalistlere karşı verdikleri var olma savaşında birlikte hareket ettiğini dile getiren Molotov, bu dostluğun 17 Aralık 1925'te imzalanan antlaşma ile taçlandırıldığını ifade etmiştir. Sovyet ve Türk hükümetleri arasında ekonomik ilişkilerin de geliştirileceğine vurgu yapan Molotov, İsmet İnönü başkanlığındaki Türk heyetinin Moskova ziyaretinin bu durumun en önemli kanıtı olduğunu söylemiştir. İsmet İnönü verdiği yanıtta Türk-Sovyet dostluğuna vurgu yaptıktan sonra Türkiye'nin dünya barışından yana olduğunu ve milletlerarası ilişkilerde dayanışma ilkelerinin zafer kazanacağını belirtmiştir.⁵³ İsmet İnönü ve Molotov başkanlığında Tefik Rüştü Bey, Sovyet hükümeti yetkilileri ve tarafların büyükelçilerinin katıldığı bir toplantıda ortak bir bildiri yayınlanmıştır. 8 Mayıs 1932'de yayınlanan bildiride, iki devlet arasındaki barışın ve iş birliğinin devamına vurgu yapılmıştır. Ayrıca iki ülke arasında ekonomik ve kültürel alandaki iş birliğinin artırılması gerektiği belirtilmiştir. Bunların yanı sıra aynı toplantıda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye uzun vadeli 8 milyon dolar kredi açması hususunda da prensip anlaşmasına varılmıştır.⁵⁴ Anlaşmadan sonra Sovyetler Birliği Türkiye'ye 8 milyon dolarlık yirmi yıl vadeli bir kredi açmıştır. Sözü edilen kredi sanayi alanına yönelik olup Kayseri'de inşa edilecek olan tekstil fabrikasında kullanılmıştır. Sovyet uzmanlarından oluşturulan bir komisyon ile bölgede araştırmalar ve tespitler yapılmıştır. Teknik alanda iş birliğinin tesisi için Turkstory kurulmuştur. Türk tarafını ise temsil etmek üzere Sümerbank yetkili kılınmıştır. Sanayinin yanı sıra sanat ve bilim alanındaki çalışmalarda da iki ülke temsilcilerinin fikir alışverişinde bulunduğu ve iş birliğine yönelik adımlar atıldığı görülmektedir.⁵⁵

Türk heyetinin Moskova ziyaretinde görüşülen konulardan biri de Balkan Antantı meselesiydi. İsmet İnönü, Josef Stalin ile yaptığı görüşmede, Balkan devletlerinin yapılacak bir pakt ile bir araya geleceklerini böylelikle Balkanların büyük devletlerin nüfuz alanlarının dışında kalacağını belirtmiştir. Bununla birlikte İsmet İnönü, bahsi geçen paktın Sovyetler Birliği aleyhinde kullanılmaması için Türkiye'nin anlaşmaya bir çekince koyacağına da dikkat çekmiştir. Sonraki süreçte Balkan Paketi imzalandığında Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yöneltilen herhangi bir tehdide katılmayacağını beyan etmiştir.⁵⁶

⁵² BCA, 30-18-1-2/27-25-1, 14.04.1932.

⁵³ Bilge, *Güç Komşuluk*, 107.

⁵⁴ Degras, *Soviet Document*, 531-532.

⁵⁵ Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasından Gizli Sayfalar Siyaset-Askeriye-Ekonomi-Kültür-Bilim-Spor* (İstanbul: Kaynak Yay., 2016), 264-269.

⁵⁶ Bilge, *Güç Komşuluk*, 108.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması Türk heyetinin Moskova ziyareti sırasında gündeme gelen konulardan bir diğerydi. Bu bağlamda İsmet İnönü Litvinov ile görüşerek, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girme kararında olduğunu ifade etmiştir. Görüşmede Sovyet tarafının cemiyete üye olma hususunda ağır hareket etmesinden hareketle İsmet İnönü, Litvinov'a Sovyetler Birliği'nin de cemiyete üye olmak istediğini dolayısıyla sürecin ertelenmesine gerek olmadığını belirtmiştir. Böylelikle İsmet İnönü Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması hususunda Sovyet yetkililerini bilgilendirdikten sonra cemiyete üye olunmuştur.⁵⁷ Hüseyin Ragıp Bey'in 28 Nisan 1934'te gönderdiği raporda, Sovyet yetkilileri ile görüşmelerinden yaptığı çıkarımla bir teklif gelmesi halinde Sovyetler Birliği'nin cemiyete üye olacağına vurgu yapmıştır.⁵⁸ Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması halinde Almanya ve Japonya'nın yerine geçerek, Milletler Cemiyeti örgütünü daha yararlı hale getireceği düşünülmüştür.⁵⁹ Yapılan temas ve görüşmelerden sonra Sovyetler Birliği de 18 Eylül 1934 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne dâhil olmuştur.⁶⁰

Planlanan seyahat programına göre İsmet İnönü, Leningrad'a (St. Petersburg) getirilmiş oradaki Çar saraylarını gezmiştir. Çar sarayları gezilirken Çarların, Padişahların ve İmparatorların politikaları eleştirilerek, yeni hükümetlerin politikalarının yayılmacı bir amaç gütmeyeceği vurgulanmıştır. İsmet İnönü, Türkiye'ye döndükten sonra Moskova ziyaretine yönelik değerlendirmeler yapmıştır. Söz konusu değerlendirmelerde, Sovyet hükümetinin Türkiye'ye karşı dostane duygular beslediği, iktisadi ve ticari anlamda iş birliği yapmaktan yana olduklarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Sovyet yetkililerinin dış politikalarında bütün dikkatlerini, Almanya ve Batı Avrupa ülkelerine yoğunlaştırdığını ve buralardan gelebilecek tehditlerden endişe ettiklerini ifade etmiştir. Son derece dostane bir şekilde ağırlandıklarını söyleyen İsmet İnönü, Moskova ziyaretinin Sovyetler Birliği'nin ve yetkililerinin durumunu ve dış politika yönelimlerinin öğrenilmesi açısından verimli olduğunu açıklamıştır. Ancak Sovyet yetkililerinden özellikle Stalin'in Batı Avrupa'da büyük bir harbin başlayacağı kanaatinde olduğunu ve esasen Brest-Litovsk Antlaşması ile birlikte kaybettiklerini geri kazanmak istediklerinin anlaşıldığına da dikkat çekmiştir. Fakat onlar için asıl meselenin Batı sınırları olduğunu belirten İsmet İnönü, Letonya, Estonya, Polonya ve Litvanya'da meydana gelen parçalanmaları hazmedemediklerini dolayısıyla buraları geri kazanmak istedikleri çıkarımında bulunmuştur. Sözü edilen gelişmeleri, iktisadi kalkınmaları ile uğraştıklarından kısa vadede gerçekleştiremeyecekleri, İsmet İnönü tarafından vurgulanmıştır. Bahsi geçen gelişmelerden dolayı Türkiye ile iyi ilişkilerin kurulması ve hatta mevcut ilişkilerin geliştirilmesi yönünde bir siyaset takip ettiklerine dikkat çekmiştir.⁶¹

Hüseyin Ragıp Bey'in birinci Moskova büyükelçiliği döneminde hem İsmet İnönü başkanlığındaki Türk heyetinin Moskova ziyaretini iade etmek hem de iktisadi ve ticari ilişkileri geliştirerek, Türk-Sovyet dostluğunu pekiştirmek amacıyla Sovyet Savunma Halk

⁵⁷ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Haz. Sebahattin Selek (Ankara: Bilgi Yay., 2014), 512-513.

⁵⁸ TDA, 571/35052-138378-33, 28.04.1934.

⁵⁹ TDA, 571/35040-138299-44, 18.12.1933.

⁶⁰ İsmail Soysal, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)* (İstanbul: Eren Yay., 1993), 48.

⁶¹ İnönü, *Hatıralar*, 514-515.

Komiseri Vorosilov başkanlığında bir Sovyet heyeti Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur.⁶² Esasen Sovyet heyetine Molotov başkanlık edecekti. Ancak rahatsızlığı nedeniyle kendisi gelememiş ve Türkiye'yi ziyaret eden heyete Vorosilov başkanlık etmiştir.⁶³ Türkiye'nin Moskova büyükelçisinin eşlik ettiği Sovyet heyeti, 25 Ekim 1933 Çarşamba günü Sivastopol'dan hareket etmiş ve 26 Ekim'de İstanbul'a varmıştır. İstanbul'da heyete resmi bir karşılama töreni düzenlenmiştir. Pera Palas otelinde dinlenen Vorosilov, resmi ziyaretlerde bulunduktan sonra akşam 19.30'da İstanbul'dan tren ile hareket etmiş ve sabah 10.30 sularında Ankara'ya varmıştır. Sovyet heyeti, Ankara istasyonunda Başbakan İsmet İnönü, Dâhiliye, Hariciye, Maarif ve Milli Müdafaa Bakanları ile eşleri ve Türk devlet yetkililerinin de dâhil olduğu resmi bir merasimle karşılanmıştır.⁶⁴ Sovyet heyetinin ziyareti Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümüne denk getirilmişti. Sovyet heyeti, 29 Ekim Pazar günü yapılan Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü şenliklerine katılmıştır. Ertesi gün Ankara-Kayseri arasında düzenlenen geziye katılmış, daha sonra ise Eskişehir-Kütahya-Balıkesir yoluyla İzmir'e hareket etmiştir. İzmir'de resmi karşılama ve Sovyet heyetinin resmi ziyaretlerinden sonra Kız Muallim Mektebi, Belediye Çocuk Yuvası, Sağır ve Dilsiz Mektebi gezilmiş ve Halkevinde Sovyet heyeti şerefine bir çay verilmiştir. İncir İmalathanesi ve İplik Fabrikası ziyaret edilmiş ve İzmir Ticaret Odasında heyet öğle yemeği yemiştir. 7 Kasım 1933 Salı günü Sovyet heyeti akşam saat 20.00 sularında Moskova'ya dönmek üzere hareket etmiştir. Yavuz dretnotu ve iki torpido, boğazlardan çıkana kadar heyete eşlik etmiştir.⁶⁵ Sözü edilen ziyarete binaen belediyenin kararıyla İzmir'de büyük bir caddeye "Vorosilov Caddesi" adı verilmiştir.⁶⁶ İki ülke arasındaki güven havasını kuvvetlendiren bu ziyaret, ikili ilişkilerin de sağlam bir zemine oturmasına katkı sunmuştur.

Hüseyin Ragıp Bey'in ilk Moskova büyükelçiliği yıllarının Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi düzeyde olduğu bir döneme rastladığını söylemek mümkündür. Kendisi de sözü edilen ilişkileri en üst düzeye çıkarıp daha da sağlamlaştırmak için gayret göstermiştir. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa ile Stalin ve Kalinin'in bir araya gelerek görüşmesi gündeme gelmiştir. 1934 yılı içerisinde Soçi'de yapılması planlanan görüşme gerçekleşmemiştir. Ancak böyle bir görüşme için mesai harcanması Türk-Sovyet ilişkilerinin ne derece iyi olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. İki ülke ilişkilerinin bahsedilen düzeye ulaşmasında o dönemde Moskova büyükelçiliğini yürüten Hüseyin Ragıp Bey'in önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekmektedir.⁶⁷ Vorosilov başkanlığındaki Sovyet heyetinin ziyareti de Hüseyin Ragıp Bey'in teklifi ile Cumhuriyet'in ilanının onuncu yıl kutlamalarına denk getirilmişti. Bu durum Mustafa Kemal Paşa tarafından iki ülke arasındaki derin samimiyetin bir göstergesi olarak ifade edilmişti. Dolayısıyla 1933 yılı sonlarına gelindiğinde Türk-Sovyet ilişkileri doruk noktasına ulaşmıştı. Ancak 1934 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nin Türkiye

⁶² Dimitur Vandov, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri* (İstanbul: Kaynak Yay., 2014), 151.

⁶³ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2010), 132.

⁶⁴ BCA, 30-10-0-0/198-352-14, 27.10.1933.

⁶⁵ BCA, 30-10-0-0/198-352-14, 27.10.1933.

⁶⁶ Erdal Aydoğan, "Kliment Yefromoviç Vorosilov'un Türkiye'yi Ziyareti ve Türkiye-Sovyet Rusya İlişkilerine Katkısı," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 39 (2007): 354-355.

⁶⁷ Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, 180.

politikasında birtakım değişiklikler vuku bulmuş ve ilişkiler soğumaya başlamıştır. Bu durumun nedeni ya da nedenleri arasında 2 Eylül 1933'te İtalya ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan Dostluk, Saldırmazlık ve Tarafsızlık Paketi ile Türkiye'nin Balkan Antantı'nı imzalamasını göstermek mümkündür.⁶⁸

2) Savaşın Gölgesinde: Hüseyin Ragıp Baydur'un İkinci Dönem Moskova Büyükelçiliği 1943-1944

Hüseyin Ragıp Bey'in ikinci dönem Moskova büyükelçiliği İkinci Dünya Savaşı'nın en hassas dönemi olarak tanımlanması mümkün olan yıllara rastlamaktadır. Zira 1943-1944 yılları arası bilhassa Almanya ve Sovyetler Birliği arasında çetin mücadelelerin yaşandığı bir süreci ifade etmektedir. Cevat Açıkalın'ın görevden ayrılmasından sonra Hüseyin Ragıp Bey, yaklaşık dokuz yıl sonra 1943 yılının temmuz ayı içerisinde tekrar Moskova büyükelçiliğine tayin edilmiştir.⁶⁹ Tayinin gerçekleştiği sırada Roma'da büyükelçi olarak bulunan Hüseyin Ragıp Bey, Türk Dışişleri Bakanlığına çektiği 21 Temmuz 1943 tarihli telgrafta maddeler halinde hazırladığı listede Moskova büyükelçiliğinin durumu ve hâlihazırda elçilikteki eksiklikler ile giderken yanında getirmesi zaruri eşyaların kendisine bildirilmesini istemiştir. Savaş şartları da göz önünde bulundurularak oluşturulan listede öncelikle mutfak eşyalarında eksiklik olup olmadığı, Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve İsviçre'den gazete ve kitapların ne kadar sürede Moskova'ya ulaştığı, Türk büyükelçiliğinin kaç kişi ve kimlerden oluştuğu, büyükelçilerin daha çok Moskova'da mı Kuybişev'de mi⁷⁰ görev yaptığını yönelik sorular yer almıştır.⁷¹ Moskova'ya hareket etmeden önce dikkat edilecek ya da faydalı olabilecek herhangi bir tavsiye olup olmadığını da soran Hüseyin Ragıp Bey, 16 Ağustos 1943'te Roma'dan İstanbul'a hareket edeceğini belirtmiştir.⁷²

Roma'dan Türkiye'ye döndükten sonra devlet yetkilileri ile görüşmeler yapan ve Moskova'daki büyükelçiliği sürecinde izlenecek siyaset ile ilgili temel esaslara yönelik bilgi alan Baydur, Moskova'ya hareket etmiştir. Sovyet hududunda bir Sovyet yüzbaşı tarafından karşılanmış, sırasıyla Gümrü, Tiflis ve buradan da Bakü'ye geçmiştir. Bir akşam kaldıktan sonra Bakü'den Moskova'ya uçak ile hareket etmiştir.⁷³ Seyahati sırasında kendisine gösterilen ilgiden oldukça memnun kaldığını dile getiren Hüseyin Ragıp Bey, 15 Ekim 1943 Cuma günü Moskova'ya ulaşmış ve salı günü Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Molotov ile görüşmüştür. İkili, Hüseyin Ragıp Bey'in birinci Moskova büyükelçiliği dönemi ile ilgili hatıraları yâd etmiştir. Hüseyin Ragıp Bey, Molotov'a Türk-Sovyet ilişkilerini nasıl

⁶⁸ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, 133-141.

⁶⁹ TDA, 571/35521-139761-14, 31.07.1943.

⁷⁰ 22 Haziran 1941'de başlayan Barbarossa Harekâtı ve devamındaki taarruzlar ile Moskova'nın Alman orduları tarafından işgal edilme tehlikesi ile karşı karşıya kalması nedeniyle Sovyetler Birliği yetkilileri bazı devlet organları ile büyükelçilikleri 15 Ekim 1941 tarihinde Volga nehri kıyısındaki Kuybişev'e nakletmişti. Alman kuvvetlerinin Sovyet orduları karşısındaki üstünlüğünü kaybetmeye başlaması sonrasında 1943 yılının ağustos ayı sonlarına doğru bahsi geçen devlet organları ve büyükelçilikler tekrar Moskova'ya taşınmıştır. Dolayısıyla Hüseyin Ragıp Bey'in Türk Dışişleri Bakanlığından bilgi istediği telgrafi çektiğinde henüz büyükelçilikler Moskova'ya taşınmamıştı. Bu nedenle büyükelçilerin Moskova'da mı yoksa Kuybişev'de mi bulunacağını sormuştur. Geniş bilgi için bk. Nurettin Çakıcı, "Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne Saldırısı Sırasında Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliğinin Durumu ve Faaliyetleri (1941-1943)," *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 10/22 (2024): 397-416.

⁷¹ TDA, 571/44191-209743-21, 17.07.1943.

⁷² TDA, 571/44191-209743-17, 11.08.1943.

⁷³ TDA, 571/35231-138615-65, 11.11.1943.

gördüğüne yönelik bir soru yöneltilmiş Molotov, “iyidir” diyerek cevap vermiş ve şöyle devam etmiştir: “İki ülke arasında bazı meseleler oldu. Fakat biz harp içindeyiz, bunlar bizim bu vaziyetimizin tevhit etmiş olduğu meselelerdir. İleride halledilir ve halledilmelidir” demiştir.⁷⁴ Bunun yanında her iki ülkenin de İngiltere’nin müttefiki olduğunu dile getiren Molotov, bu durumun da Türk-Sovyet ilişkilerinin olumlu seyretmesi açısından önemli bir faktör olduğunu ifade etmiştir. Molotov’un başka bir görüşmesi olduğundan Molotov-Baydur görüşmesi kısa sürmüştür. Hüseyin Ragıp Bey, ertesi gün hem itimatnamesini sunmak hem de Türk-Sovyet ilişkileri ve genel konjonktür hakkında fikir alışverişi ve değerlendirmelerde bulunmak üzere Sovyetler Birliği Prezidyum’u Başkanı Kalinin ile görüşmüştür.⁷⁵

Hüseyin Ragıp Bey’in Kalinin’e itimatnamesini sunduğu görüşmeye yönelik Türk Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda, Kalinin tarafından oldukça samimi bir şekilde karşılandığını belirtmiştir. Hüseyin Ragıp Bey, daha önceki büyükelçiliği dönemine yönelik hatıraları yâd ettikten sonra kendisinin Sovyet hududunda ve topraklarında dostane bir şekilde karşılandığını ifade etmiştir. Görüşmede, Hüseyin Ragıp Bey Moskova’yı her yönüyle gelişmiş bulduğunu dile getirmiş, Kalinin de onu onayladıktan sonra “Almanlar tabanca çekince korkarız sandılar. Fakat aldandılar” diyerek konuşmayı savaş sürecine çekmiştir.⁷⁶ Savaşın başlarında milletin boş bulunduğunu ifade eden Kalinin, “sonra irkildi, harekete geçti. Şimdi ise artık yol almıştır ve muzaffer olacağız” diyerek Sovyetler Birliği’nin savaştan galip çıkacağını vurgulamıştır. Konuşmasının devamında Hüseyin Ragıp Bey’e önceki büyükelçiliği döneminde Moskova’da ne kadar kaldığını sormuştur. Önceki büyükelçiliği döneminde altı sene görev yaptığını belirten Hüseyin Ragıp Bey, söz sırasının kendisine gelmesinden istifade ederek, ilk büyükelçilik döneminde olduğu gibi şimdi de Türk-Sovyet ilişkilerinin daima dostane kalması ve geliştirilmesi için elinden gelen çabayı göstereceğini ifade etmiştir. Kalinin, Hüseyin Ragıp Bey’i onaylamış, “tabii, komşular ile bozuşmamak lazımdır, bilhassa Türkiye ile” demiştir. Görüşmenin bitmesinden sonra salona çıkmış ve Kalinin, gazetecilerin önünde Hüseyin Ragıp Bey’i yanına almış, “9 sene sonra bir hatıra daha tesbit edelim” diyerek, Hüseyin Ragıp Bey ile fotoğraf çektirmiş ve onu samimi bir şekilde uğurlamıştır.⁷⁷

Türk Diplomatik Arşivi belgelerinden takip edilebildiği kadarı ile Hüseyin Ragıp Bey’in 1943 yılı temmuz ayında atanmasından 1944 yılı Ekim ayı başlarına kadar Moskova büyükelçiliği görevini yürüttüğü anlaşılmaktadır.⁷⁸ Söz konusu süreç göz önünde bulundurularak 1943 yılında savaşın gidişatı ve uluslararası konjonktür ile ilgili bir değerlendirme yapılması zaruri görülmektedir. Bu kapsamda İkinci Dünya Savaşı henüz başlamadan önce Ağustos 1939’da bir Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalandığını ifade etmek gerekmektedir.⁷⁹ Pakt henüz ikinci yılını doldurmamışken Alman kuvvetleri, 22 Haziran 1941’de gerçekleştirdiği Barbarossa Harekâtı ile Sovyetler

⁷⁴ TDA, 571/35231-138611-228, 21.10.1943.

⁷⁵ TDA, 571/35231-138615-10, 21.10.1943.

⁷⁶ TDA, 571/35213-138615-10, 21.10.1943; TDA, 571/35231-138611-229, 21.10.1943.

⁷⁷ TDA, 571/35231-138611-229, 21.10.1943.

⁷⁸ TDA, 571/35521-139761-10, 03.07.1943; TDA, 571/35231-138611-298, 02.10.1944.

⁷⁹ Basil Liddell Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2015), 16.

Birliği'ne saldırmıştır.⁸⁰ Alman kuvvetlerinin farklı adlar altında devam eden saldırıları ve Moskova'nın işgal edilme tehdidi ile karşı karşıya kalması nedeniyle Sovyetler Birliği yetkilileri, 15 Ekim 1941'de bazı devlet organlarını ve büyükelçilikleri Kuybişev'e taşımak zorunda kalmıştır.⁸¹ Dolayısıyla Sovyetler Birliği Alman kuvvetleri tarafından istila tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Türkiye, savaş sürecinde savaş dışında kalma siyaseti izlemekle birlikte 19 Ekim 1939'da Türkiye-İngiltere ve Fransa arasında karşılıklı yardımlaşmaya dayanan bir İttifak Antlaşması⁸², 18 Haziran 1941'de ise bir Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştı.⁸³ Bunların yanı sıra Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile 17 Aralık 1925'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması da 1935'te 10 yıl süreyle uzatılmıştı.⁸⁴ Dolayısıyla Türkiye, hem Mihver hem de Müttefiklerin önde gelen devletleri ile dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları imzalamıştı. Bu durum bir yandan Türkiye'nin "denge siyaseti" ile savaş dışında kalma siyasetini pekiştirirken diğer yandan da gerek Müttefik gerekse Mihver devletleri tarafından kendi saflarında savaşa dâhil olması yönünde Türk devlet yetkilileri üzerinde bir baskı oluşturmaktaydı. Bilhassa Sovyetler Birliği yetkilileri, Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa girmesini İngiltere üzerinden Türk yetkililere iletmekteydi. Söz konusu süreçte Sovyetler Birliği yetkilileri tarafından eleştiri konusu olan başka bir faktör de Türkiye'nin Almanya ile imzalamış olduğu Saldırmazlık Paktı idi. Bu kapsamda Mart 1943 yılı başlarında Sovyet lideri Stalin, Türkiye'nin Almanya ile imzaladığı anlaşmanın Almanya'nın lehine Sovyetler Birliği'nin aleyhine olduğunu ve Türkiye'nin Almanya ile halen ilişkilerini kesmediğini ifade etmiştir.⁸⁵ Her iki tarafın temsilcileri de Türkiye'nin kendi safında savaşa katılmasını istemekte ve bu durum yapılan konferanslarda en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktaydı. Böylesine zorlu ve karmaşık bir süreçte Hüseyin Ragıp Bey, büyükelçilik görevini yerine getirmekte ve Sovyet yetkilileri ile yaptığı görüşmelerle Türk dış politikası ilkeleri kapsamında Türkiye'nin savaş dışında kalma stratejisini uygulamaya çalışmaktaydı.

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren Almanya'nın, 1942 yılı sonlarından itibaren ise Müttefiklerin kendi saflarında savaşa girmesi yönünde Türkiye'ye yönelik baskıları artmıştır. Kasım 1942'de başlayan Stalingrad Muharebesi'ni kaybeden Almanya'nın kısa bir süre içerisinde teslim olmasını sağlamak ve Almanya'nın mağlup edilmesi için Türkiye'nin stratejik konumundan faydalanılmak istenmekteydi. Bu kapsamda Müttefik devletlerin yetkilileri arasında gerek savaşın gidişatını değerlendirmek gerekse yeni strateji planlarını görüşmek üzere toplantılar ve

⁸⁰ Owen Booth, & John Walton, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi Fotoğraflar Haritalar Çizimler*, çev. Selçuk Uygur (İstanbul: Kronik Kitap, 2023), 124–132.

⁸¹ Rodric Braithwaite, *Moscow 1941 A City and its People at War* (London: Profile Books, 2007), 242–243; Henry C. Cassidy, *Moscow Dateline 1941–1943* (Boston: Houghton Mifflin, 1943), 151–155; V. N. Paramolov, "Zapasnaya Stolitsa B Dni Moskovskoy Bitvy (Oktyabr 1941 g. – Aprel 1942 g.)," *Vestnik Samarskogo Universiteta İstoriya, Pedagogika, Filologiya* 23/1.1 (2017): 31–38.

⁸² Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2015), 70; İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı," *Belleken* 46/182 (1982): 367–414.

⁸³ Sönmezoglu, *İki Savaş Sırası*, 441–443.

⁸⁴ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, 109, 127.

⁸⁵ TDA, 571/35231-138615-32, 13.03.1943.

konferanslar düzenlendikleri görülmektedir.⁸⁶ Genellikle Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği temsilcilerinin başat güç olarak katıldığı konferanslarda Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa dâhil olmasına yönelik görüşler beyan edilmiştir. Türkiye'nin savaşa Müttefikler safında girmesinin tebliğ edilmesi görevi ise İngiliz lider Winston Churchill'e verilmiştir. Bu kapsamda Hüseyin Ragıp Bey'in büyükelçilik dönemine rastlayan konferanslardan biri Üçler Konferansı olarak da bilinen Moskova Konferansı'dır. 19-30 Ekim 1943 tarihleri arasında İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlarının katıldığı konferansta en önemli gündem maddelerinden birini Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa dâhil edilmesi oluşturmuştur.⁸⁷ Bu kapsamda Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Molotov, Almanya'nın Balkanlarda daha fazla kuvvet bulundurmasını ve böylece Sovyet cephesine daha az kuvvet sevk etmesini istediğinden Türkiye'nin savaşa girmesini ısrarla dile getirmekteydi. Bu kapsamda Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Cordell Hull ve İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'i bu konuda ikna etmeye çalışmaktaydı. Türkiye savaşa girer ise Türk üslerinin Sovyet ve İngilizler tarafından kullanılması ile hem Sovyetler Birliği'nin cephelerdeki yükü hafifleyecek hem de Alman kuvvetleri daha kısa bir sürede mağlup edilebilecekti.⁸⁸ Bu kapsamda Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey'in derlediği bilgilerde de savaşın daha kısa sürede bitirilmesi için yeni bir cephenin açılması, savaş sonrasında Rusya'nın harap olmuş şehirlerinin imarının sağlanması ve Sovyetler Birliği'nin yaklaşık 20 yıldan beri "maddeten ve manen eza duyduğu tecerrütten korunarak dünya nizamını korumağa hazırlanan devletler arasında müsavî mevki ve salahiyet" almak istediği ifade edilmiştir.⁸⁹ Hüseyin Ragıp Bey'in Türk Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda Moskova Konferansı'na katılan dışişleri Bakanlarının Almanya'nın kesin bir mağlubiyete uğratılmasında mutabık kaldıkları ve Sovyetler Birliği'nin savaş sonunda tazminat ve tamirat bedeli olarak Almanya'dan 100 milyar altın Mark civarında bir meblağ isteyeceği bilgisi de yer almıştır. Hüseyin Ragıp Bey, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile bir kokteyl partisinde karşılaşmış ve konferansta Balkanlara dair bir görüşme yapıp yapılmadığını sormuştur. Eden, Balkanlar ile ilgili genel bir değerlendirme yapıldığını ifade etmiştir. Hüseyin Ragıp Bey'in "Türkiye'den de bahsedilmiş diyorlar" ifadesi üzerine Eden, "Kardeş, Türkiye unutulur mu" diyerek latife etmiş ve bilgi vermemek için konuyu değiştirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri heyeti yetkilileri ile de görüşen Hüseyin Ragıp Bey, konferansta Türkiye ile ilgili neler konuşulduğuna dair bilgi alamamıştır. Raporunda hem Moskova'ya yeni geldiğini hem de konferansa katılan yetkililere konferansta görüşülen konuların gizli tutulması yönünde talimat verildiğini ifade etmiştir.⁹⁰ Ancak savaşın 1944 yılının haziran ayında büyük bir olasılıkla biteceğinin konferansta konuşulduğunu öğrenmiştir. Yaptığı temas ve görüşmelerden edindiği izlenime göre ise konferansa katılan dışişleri bakanlarının genel

⁸⁶ Sezen Karabulut, "Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943)," *Atatürk Ansiklopedisi* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2024), 2.

⁸⁷ İlhan Tekeli & Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileri İle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. 1 (İstanbul: İletişim Yay., 2018), 291.

⁸⁸ Tekeli & İlkin, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileri*, 292-293.

⁸⁹ TDA, 571/88438-319082-108, 06.11.1943.

⁹⁰ TDA, 571/88438-319082-108, 06.11.1943.

anlamda konferanstan memnun ayrıldıklarını belirtmiştir.⁹¹

Hüseyin Ragıp Bey'in Moskova büyükelçiliği döneminde büyük devletler arasında toplanan Kahire ve Tahran konferanslarında da Türkiye'nin savaşa dâhil olması meselesi üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda 5-6 Kasım'da İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ve Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu Kahire'de bir araya gelmiştir. Eden, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin savaşa girmesine yönelik taleplerini ve savaşın daha kısa sürede bitirilebilmesi için İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den üs taleplerini mevkidaşına iletmiştir. Menemencioğlu, üs talebinin Türkiye'nin doğrudan savaşa girmesi demek olduğundan bunun kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Türkiye'nin prensip olarak savaşa girmeyi kabul ettiğini fakat askeri teçhizat açısından donanımlı bir hâle getirilmeden Türkiye'nin savaşa girmesinin mümkün olmadığını dile getiren Menemencioğlu, Türkiye'nin savaşa girebilmesi için Sovyetler Birliği'nin savaş sonrasında yayımlacı bir siyaset izlemesi durumunda Türkiye'ye garanti verilmesi gerektiğine de dikkat çekmiştir.⁹²

Öte yandan İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'nin hangi koşullarda savaşa dâhil edilmesi hususunda bir uzlaşmaya varamamaları ve Türkiye'nin savaşa girmesi için ikna edilememesi üzerine Roosevelt, Churchill ve Stalin 28 Kasım – 1 Aralık 1943 tarihleri arasında Tahran Konferansı'nda tekrar bir araya gelmiştir. Türkiye'nin savaşa girmesi hususunda ikna edilmeye çalışılmasının nedeni, Müttefiklere sağlayacağı avantaj ile savaşın kısa bir sürede bitirilebileceğinin düşünülmesiydi. Zira Türkiye savaşa girer ise Boğazlar üzerinden Sovyetler Birliği'ne kısa yoldan ulaşılabilir ve Rusya'ya gerek gıda gerekse askeri anlamda yardım aktarabilme imkânına kavuşulacaktı. Bunun yanında Türkiye'de kurulacak üsler ile Almanya'nın hâkimiyetindeki bazı hassas bölgelere de hava saldırıları düzenlenebilecekti. Bu kapsamda Churchill, Türkiye'nin savaşa girmeyi kabul etmemesi durumunda gerekirse üç büyük devletin davetine uyulmaz ise Boğazların statüsü ile ilgili birtakım değişikliklerin yapılabileceğinin Türk tarafına hatırlatılabileceğini ifade etmiştir.⁹³ Bunun yanında savaş sonunda büyük devletler ile barış masasına oturamayabileceği, İngiltere'nin artık Türkiye ile ilgilenmeyeceği ve yapılan silah ve cephane yardımının da durdurulabileceğinin Türk hükûmetine iletilmesi gündeme gelmiştir.⁹⁴ Konferans sonunda hazırlanan ortak bildiride, Türkiye ile ilgili yılsonundan önce Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa girmesinin son derece önemli olduğu vurgusu yapılmıştır.⁹⁵

Bahsedilen gelişmelerden birkaç gün sonra Roosevelt, Churchill ve İnönü 4 – 8 Aralık 1943'te Kahire'de bir araya gelmiş, Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa katılması ve bunun için yapılması gereken hazırlıklar masaya yatırılmıştır. Daha önceki görüşmelerde olduğu gibi sözü yine Churchill almış ve Türkiye'nin savaşa girmesi hususunda oldukça ısrarcı bir tutum sergilemiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin savaşa

⁹¹ TDA, 571/35231-138615-66, 06.11.1943.

⁹² Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945," *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, C. 1, ed. Baskın Oran. (İstanbul: İletişim Yay., 2015), 458.

⁹³ Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye," 460-461.

⁹⁴ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1983), 112.

⁹⁵ TDA, 502/22112-95583-1, 01.12.1943.

girmesi halinde Sovyetler Birliği dâhil olmak üzere Müttefikler ile dostane ilişkilerinin devam edeceğine, savaştan sonra galip devletler arasında yer alacağına aksi durumda ise yalnız kalacağına vurgu yapmıştır. Sözü edilen yoğun baskılar karşısında İsmet İnönü prensip olarak savaşa girmeyi kabul etmiş ancak Türkiye'nin savunma gücü, silah, cephane ve askeri teçhizat açısından hazır hâle getirilmesiyle Türkiye'nin savaşa katılmasının mümkün olabileceğini söylemiştir. Böylelikle bir yandan kendi devleti açısından gerçekçi davranarak savaş dışında kalmak amacıyla oyalama stratejisini kullanmak istemiş diğer yandan da Müttefiklerin tepkisini çekmemek için zaman kazanmaya çalışmıştır. Neticede Türkiye'nin savaşa girmesine yönelik kesin bir karar üzerinde uzlaşa sağlanamadan konferans sona ermiştir.⁹⁶

Konferans, Türk-Sovyet ilişkileri açısından yeni bir döneme girildiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Zira Tahran Konferansı'nda kararlaştırıldığı gibi Stalin de Kahire Konferansı'na katılacaktı. Fakat kendisi katılmadığı gibi Sovyet Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Andrey Yanuaryevič Vişinski de Kahire'ye gitmemiştir. Sovyetler Birliği'nin Ankara büyükelçisi Vinogradov Kahire'ye gitmiş, fakat toplantılara katılmamıştır. Bunun nedeni, Stalin'in Tahran Konferansı sırasında baskıya varan teşebbüslerine rağmen Sovyetler Birliği'nin lider kadrosunun Türkiye'nin savaşa girmesi ile artık eskisi kadar ilgilenmediklerini ve "umursamaz" bir tutum sergilediklerini göstermek istemeleriydi. Bunların yanı sıra Sovyetler Birliği yetkilileri, Balkanlarda Müttefik askeri bulunmasını ve savaş sonrasına yönelik düzenlemelerde kendilerini kısıtlayacak yükümlülükler altına girmek istemiyordu. Bu durum Sovyetler Birliği'nin tek başına Almanya'yı mağlup edebileceklerine olan inancı ve Balkanlara yönelik Sovyet politikası ile açıklanabilir. Zaten Alman kuvvetlerine karşı doğu cephesinde üstünlük sağlanmış ve savaşta ibre artık Sovyetler Birliği'nin lehine dönmüştür.⁹⁷ Bütün bu gelişmeler yaşanırken Hüseyin Ragıp Bey, 6 Nisan 1944 tarihli Türk Dışişleri Bakanlığına gönderdiği yazıda "Uzunca bir müddetten beri Sovyet devlet adamlarının dostluk münasebatından bahsetmemekte oldukları ve bahsetmemeğe dikkat eder gibi göründüklerini arz ederim" diyerek Sovyet yetkililerinin tutumlarında belirginleşen soğukluğa dikkat çekmiştir.⁹⁸

Müttefiklerin 1943 yılı itibarıyla Türkiye'yi kendi saflarında savaşa dâhil etme girişimlerinin zirve noktası İkinci Kahire görüşmeleriydi. Türk devlet yetkilileri, söz konusu görüşmelerde savaşa girmeyi prensip olarak kabul etmekle birlikte Türkiye'nin savaş için yeterli donanımına sahip bir hâle getirilmesini başka bir deyişle askeri hazırlıkların tamamlanmasını şart koşuyordu. Hemen her toplantıda böyle bir şart ileri sürmesi bilhassa İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'nin savaşa girmek istememesi ya da kendilerini oyaladığı yönünde yorumlanmıştır. Fakat İkinci Dünya

⁹⁶ Tekeli & İlkin, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileri*, 305-311.

⁹⁷ Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye," 462-463. Churchill'in Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesine yönelik baskılarının nedeni, genel anlamda Sovyetler Birliği yetkililerinin bu yöndeki telkinlerine dayanmaktaydı. Ancak daha da önemlisi Sovyetler Birliği'nin Balkanlara yönelik planlarının farkında olan Churchill, Stalingrad Muharebesi'nin kazanılması ve savaşta üstünlüğün Sovyetler Birliği'ne geçmesiyle birlikte Balkanlarda Almanların yerini Sovyetler Birliği'nin alması endişesiydi denilebilir. Bk. T. C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)* (Ankara: T. C. Dışişleri Bakanlığı, 1973), 137-139.

⁹⁸ TDA, 571/35231-138611-232, 06.04.1944.

Savaşı sırasında görev başında olan Türk devlet yetkililerinin çoğu Birinci Dünya Savaşı'nın tecrübesine sahipti. Dolayısıyla aynı hataları tekrarlayarak, ülkelerinin tahrip olmasını istemiyordu. En temel gayeleri ülkelerini savaştan uzak tutmaktı.⁹⁹

Öte yandan Müttefiklerin tüm telkinlerine rağmen Türkiye'nin aktif olarak savaşa katılmaması, Türkiye ile Müttefikler arasındaki ilişkilerin kısa süreli de olsa soğumasına neden olmuştur. Bundan sonraki süreçte Türk yetkililer, Müttefikler ile ilişkilerini iyileştirmek için çaba harcamıştır. Müttefikler, Türkiye'nin en azından Ekim 1941'de Almanya ile imzaladığı ticaret anlaşması kapsamında Almanya'ya ihraç ettiği krom sevkiyatını durdurmasını istemiştir.¹⁰⁰ Türkiye kademeli olarak sevkiyatı azaltmış ve Nisan 1944'te tamamen durdurmuştur. Müttefiklerin Türkiye'ye bir diğer baskı unsuru da Boğazlardan geçen Alman gemileri meselesiydi. Gerek İngiltere gerekse Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye bir muhtıra verilerek Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne aykırı hareket edilmemesi ve Alman gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verilmemesi talep edilmekteydi. Esasen bahsi geçen gemiler, savaş gemisi niteliği taşımamaktaydı. Ancak Müttefikler, bu durumun Almanya'nın lehine olmasından dolayı Almanlara ait gemilerin geçişinin Türkiye tarafından önlenmesini istemekteydi. Türkiye, Müttefikler ile ilişkilerini düzeltmek amacıyla bahse konu olan gemilerin geçişine müsaade etmeyeceğini İngiltere'ye iletmiştir. Böylece Türk-İngiliz ilişkilerinde gözle görülür bir iyileşme vuku bulmuştur.¹⁰¹

Savaşın seyrinin Müttefikler lehine dönmesiyle birlikte Türk devlet yetkilileri savaş sonrasında oluşturulacak statükoda yer edinebilmek amacıyla diplomatik girişimlerini arttırmıştır. Bu kapsamda İngiltere'nin yanı sıra Sovyetler Birliği ile yakın temaslar kurulmaya çalışılmıştır. Sözü edilen temaslarda bu defa da bahsi geçen devletler, Türkiye'nin Almanya ile tüm ticari ve diplomatik ilişkilerini kesmesi yönünde telkinlerde bulunmuştur. 2 Ağustos 1944'te Türkiye Almanya ile tüm ticari ve diplomatik ilişkileri keseceğini bildirmiş olmasına rağmen bunun yeterli olmayacağı artık Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁰² Bilhassa Sovyetler Birliği'nin 1944 yaz sonlarına doğru Romanya ve Bulgaristan'a girmesi, Türkiye tarafından büyük bir endişe ile karşılanmıştır. Hatta bu durum, Türkiye'nin savaşa girme meselesi üzerindeki kararsızlığına olumlu yönde tesir edeceği yönünde değerlendirilmiştir.¹⁰³ Bütün bu gelişmelerin farkındalığı ile Türk devlet yetkilileri Sovyetler Birliği'nin tavrını ve sertleşen politikasını görerek, aradaki soğukluğun giderilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda dönemin Moskova büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey, elinden gelen gayreti göstermiş, fakat Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik politikasında olumlu yönde bir yol alınamamıştır.

⁹⁹ William Hale, *1774'ten Günümüze Türk Dış Politikası*, çev. Nasuh Uslu (Ankara: Serbest Akademi, 2021), 77.

¹⁰⁰ Dönemin Londra büyükelçisi Rauf Orbay Türk Dışişleri Bakanlığına gönderdiği yazıda, bir yandan "Kraliyet Hükümeti düşmanın krom tedarikinden mahrum bırakılmasını kemali ehemmiyetle arzu etmektedir" demektedir diğer yandan da "Almanların Boğazları nakliyatı askeriyelerine geçit olarak kullanmalarının Kraliyet Hükümetinin ciddi endişelerine" yol açtığını ifade etmekteydi. Bk. TDA, 571/68065-297625-7, 18.09.1943.

¹⁰¹ Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye," 466-468.

¹⁰² Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye," 469-470.

¹⁰³ TDA, 571/35030-138266-41, 06.09.1744.

Hüseyin Ragıp Bey, 11 Eylül 1944'te görevinden istifa etmiş¹⁰⁴ ve hem yerine Selim Sarper için AGREMAN talep etmek hem de Türk-Sovyet ilişkilerine yönelik fikir alışverişinde bulunmak üzere Sovyet Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Vişinski ile görüşmüştür. Hüseyin Ragıp Bey, görüşmenin iki temel noktası olduğunu; bunların ilkinin Sovyet hükümeti yetkililerinin ülkemize yönelik bazı hatalı kanaatlerini değiştirmek, ikincisinin ise siyasi meselelerde kendi hükümeti ile tam bir mutabakat halinde hareket ettiğini belirtmek olarak ifade etmiştir. Vişinski, Hüseyin Ragıp Bey'in ayrılacağını öğrendiğinde oldukça şaşırılmış ve üzüldüğünü dile getirmiştir. Hüseyin Ragıp Bey, sağlık durumunun iyi olmadığını, hükümetinden muvafakat alarak bu kararı verdiğini açıklamış ve Selim Sarper için AGREMAN istemiştir.¹⁰⁵ Daha sonra Rusya'da bulunduğu yaklaşık bir senede gördüğü ilgiden dolayı Sovyet yetkililerine müteşekkir olduğunu belirten Hüseyin Ragıp Bey, bu süreç içerisinde Sovyet mahfillerinin Türkiye hakkında iyi ve sahih bilgi alamadığını gözlemlediğini söylemiştir. Ona göre bu durum da Sovyet yetkililerinde bazı yanlış anlamalara neden olmuştur. Vişinski iyi malumat aldıklarını dile getirmiş, fakat Hüseyin Ragıp Bey ısrarla "zannetmiyorum" diyerek bir misal ile açıklama yapmıştır. Söz konusu açıklamada şu ifadeler yer vermiştir:

"Buradaki ikametim esnasında gördüm ki matbuatınız bizim Almanya ile bir ademi tecavüz muahedesi akt etmiş olmamızı, Alman ordusunun sağ cenahını temin gibi bir maksada atf etmiştir. Bu elbet yanlış bir telakkidir. Biz Almanların sağ cenahını temin etmedik. Orta Avrupa ve Balkanların memleketlerini çiğneyip gelen o zaman gayet kuvvetli ve mütecaviz bir devlete karşı milletimizin emniyetini muhafaza ettik. Buna Alman cenahını korumak denmez, "müdafaai meşrua" denir. Bir hükümetin tabii vazifesi bu gibi müsellahtehlikeleri evvelden diplomasi yolu ile bertaraf etmektir... Hem böyle bir muahedeyi, yine böyle bir sebeple bizden evvel siz de Almanlarla imza etmişsiniz."¹⁰⁶

Görüşmenin devamında Vişinski, Türk matbuatında Sovyetler Birliği aleyhinde Almanların lehinde yazılar yazıldığına değinmiştir. Hüseyin Ragıp Bey bunun olabileceğini, fakat belirtilen durumun tüm Türk kamuoyuna mâl edilemeyeceğini ifade etmiştir. Zira 20 milyonluk bir millet içinde birkaç kişinin farklı düşünebileceğine dikkat çekmiştir. Konuşmasının devamında "Sizin kendi memleketinizin içinde birçok kimselerin, hem mühim şahsiyetlerin Sovyet Hükümetinin siyasetine aykırı gittiklerini biz vakti ile cereyan eden muhakemelerden öğrenmiş idik. Biz onlara bakarak 'Sovyetler İttihadındaki herkes böyle düşünüyor' demedik." sözlerini dile getiren Hüseyin Ragıp Bey, birkaç kişinin yazılarının, tüm kamuoyunun görüşü gibi algılanmaması gerektiğini vurgulamıştır. Vişinski'nin Rusya'da kamuoyunun aleyhinde yazılar yazarların cezalandırıldıklarını beyan etmesi üzerine Hüseyin Ragıp Bey, kanunların müsaadesi kapsamında Türkiye'de de cezalandırıldığını söylemiştir.¹⁰⁷

Vişinski, konuyu değiştirerek konuşmayı Türkiye'nin savaş sırasındaki durumuna getirmiştir. "Savaşa girip bize yardım edebilirsiniz" diyerek Türkiye'nin halen savaşa

¹⁰⁴ TDA, 571/35521-139766-8, 11.09.1944.

¹⁰⁵ TDA, 571/35231-138611-296, 16.09.1944.

¹⁰⁶ TDA, 571/35231-138611-296, 16.09.1944.

¹⁰⁷ TDA, 571/35231-138611-297, 16.09.1944.

girmemiş olmasına vurgu yapmıştır. Hüseyin Ragıp Bey, “Hayır Mösyö Vişinski, giremez idik” şeklinde cevap vermiş ve konuşmasına şöyle devam etmiştir:

“Harbi yapacak olan millettir. Hükümet değildir. Demokratik hükümetler, milletin harbe girip girmeme hususundaki arzusunu göz önünde bulundurmağa katıyen mecburdurlar. Bizim milletimiz memleket müdafaasına tereddütsüz bir surette her an hazırdır. Bunun haricinde meşru bir harbe girmek için ise, birtakım siyasi ve askeri şartların temin edilmiş olmasını, haklı olarak ister. Bu olmadıkça biz onu hazırlıksız bir harbe sokmak mesuliyetini alamayız. Biz milleti Mussolini gibi ulu orta harbe sürükleyemeyiz.”¹⁰⁸

Görüşmenin sonunda Vişinski’nin, “Olan olmuştur. Temenni edelim ki bu anlaşmazlık istikbalde vuku bulmasın” şeklindeki iyi dileğine Hüseyin Ragıp Bey de iştirak etmiştir. Hüseyin Ragıp Bey, Vişinski’nin “Memleketinizde sizi dinlerler. Gittiğiniz zaman temas edeceğiniz mahfillere anlatınız ki bizim Türkiye hakkındaki hissiyatımız dostanedir” ifadesine, “İki memleketin coğrafi vaziyetleri birbirlerine dost olmaları lüzumunu göstermektedir. Türkiye mazide, halde ve istikbalde Sovyetlerin her zaman dostudur ve dostu kalacaktır.” şeklinde cevap vermiş ve taraflar birbirlerine iyi dileklerde bulunarak, vedalaşmıştır.¹⁰⁹

Hüseyin Ragıp Bey, Vişinski ile görüşmesinin üzerinden yaklaşık üç hafta geçtikten sonra Moskova’dan ayrılmadan Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Molotov’a bir veda ziyaretinde bulunmuştur. Karşılıklı selamlaşma ve iyi dileklerin sunulmasının ardından Hüseyin Ragıp Bey, Türk-Sovyet dostluğuna çok değer verdiğini belirttiikten sonra bu iki dost devletin ilişkilerinin şimdikinden daha sıcak olmasını temenni ettiğini Molotov’a iletmiştir. Molotov da aynı fikirde olduğunu ifade etmiş ve “Türk-Sovyet ilişkilerinde eski sıcaklığın bulunmadığını görmemek mümkün değil” diyerek cevap vermiştir. Molotov, konuşmasına “Müşkül durumda olduğumuz dönemde Türkiye’de bize dostane olmayan şeyler gördük” şeklinde devam etmiştir. Sovyet Dışişleri Halk Komiseri bu söylemiyle esasen Türkiye’nin savaşa girmemesini ve Almanya’nın savaşta üstün olduğu dönemde Türkiye’de basının bir kısmının Sovyetler Birliği aleyhindeki tutumuna dikkat çekmek istemiştir. Hüseyin Ragıp Bey sözü edilen gelişmelerin birtakım yanlış anlaşılmalardan kaynakladığını belirtmesi üzerine Molotov, “Biz müşkül bir harp içindeyiz. İyi anlamaya vakit bulamadığımız noktalar bulunabilir” şeklinde karşılık vermiştir. Konuşmasının devamında “Fakat, bunları mazinin yaprakları altına bırakalım, istikbalin iyi olması, Türkiye ile eski dostluğumuzun avdetini temenni edelim” demiştir.¹¹⁰ Molotov’un sözleri o dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinin eski yakınlık ve samimiyetten uzak olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer bir nitelik taşımaktadır.

Hüseyin Ragıp Bey, Moskova büyükelçiliği sürecinde Sovyet matbuatının Türkiye hakkında birçok haksız taarruzuna şahit olduğuna dikkat çekmiştir. Molotov, “Bizim matbuatta gördükleriniz, bizim gazetelerin onda biri bile değildir. Bizimkiler Türk matbuatına karşı kendilerini müdafa ediyorlar” diyerek karşılık vermiştir. Hüseyin

¹⁰⁸ TDA, 571/35231-138611-297, 16.09.1944.

¹⁰⁹ TDA, 571/35231-138611-297, 16.09.1944.

¹¹⁰ TDA, 571/68065-297625-50, 02.10.1944.

Ragıp Bey, “Türk gazetelerinin neşriyatı %90 Sovyetler lehindedir. Matbuatınız bunları görmek istemiyor. Yalnız menfi zan ettikleri tek Türk yazıları alıp bütün matbuatımıza Türkiye’ye taarruz ediyorlar. Sonra gazetelerinizde Türkiye’ye ait birçok yanlış haberler çıkıyor, Türkiye hakkında iyi malumat alamadıklarını zannediyorum” diyerek, Sovyet matbuatının Türkiye’ye karşı yaklaşımına değinmiştir. Molotov, Hüseyin Ragıp Bey’in tespitine cevaben şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bizim gazeteler sahifelerinin mühim bir kısmını dâhili işlere, aile meselelerine hasrederler. Gazetelerinizde lehimize çıkan şeyleri alamamaları bundandır. Bunu hususi bir maksada atfetmeyiniz. Gazetelerimiz haricteki neşriyattan yalnız bize zarar ve düşmana faide verecek şeyleri alırlar ve bunlara cevap vererek müdafaada bulunurlar. Zararı izale mevzubahis olmadıkça bizim gazetelerimiz size dokunmaz. Rehber vazifesini gören en büyük matbuatımızdan fabrikalardaki duvar gazetelerine kadar bakınız, Türkiye aleyhinde doğrudan doğruya yazılmış bir şey bulamazsınız”¹¹¹

Hüseyin Ragıp Bey ve Molotov görüşmesi, Molotov’un “İki memleketin havası düzeldikçe matbuat da yoluna girer” ifadesi ve tarafların birbirlerine Türk-Sovyet ilişkilerinin geleceğine yönelik olumlu dileklerinin sunumu ile sona ermiştir.¹¹² Hüseyin Ragıp Bey’in istifası üzerine yerine 29 Eylül 1944 tarihli bir kararname¹¹³ ile Moskova büyükelçiliğine tayin edilen Selim Sarper döneminde de Türk-Sovyet ilişkilerinin seyrindeki gerilim artarak devam etmiştir.¹¹⁴ Görevine başlamak üzere Moskova’ya giden Selim Sarper Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Molotov ile yaklaşık yarım saat süren bir görüşme yapmıştır. Sarper söz konusu görüşmede, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki sıkı dostluğun devamı için çaba göstereceğini ifade etmiştir. Alman tehdidinin büyük oranda bertaraf edilmesinden duyulan memnuniyet taraflarca belirtildikten sonra Molotov, Türkiye’nin savaş dışı kalmasını kastederek “Sizin hal çaresi bekleyen meseleleriniz olabilir, fakat biz harbin çok ağır yükünü çektik ve harpten sonra bir müddet tahribatı ve sair zararları telafiye vaktimizi hasretmek mecburiyetindeyiz” diyerek bir yandan Türkiye’nin savaşa dâhil olmasını diğer yandan da savaşta Sovyetler Birliği’nin ağır bir bedel ödediğini vurgulamak istemiştir.¹¹⁵

Selim Sarper, Molotov ile görüşmesinden sonra itimatnamesini sunmak üzere 6 Kasım’da Sovyet lideri Kalinin tarafından kabul edilmiştir. Selim Sarper’in, görüşmeyi Türk Dışişleri Bakanlığına rapor ettiği yazıda iki ülke ilişkilerinin geleceği hakkındaki olumlu görüşlerini belirtmesi üzerine Kalinin, “Biz bu harpte çok sıkıntı çektik, çok tahribata uğradık çok kan akıttık. Bütün bunlar Alman faşistlerinin alçakça tecavüzlerinin neticesidir” diyerek sözü savaş sürecine getirmiştir. Sarper’in Sovyetler Birliği’nin en kısa sürede sulh ve selamete kavuşmasını temenni ettiğini dile getirmesi üzerine Kalinin, “Öyle ama bu durumun mesuliyeti münhasıran Almanlara ait değil, Alman faşistlerini sempatize

¹¹¹ TDA, 571/68065-297625-50, 02.10.1944.

¹¹² TDA, 571/68065-297625-50, 02.10.1944.

¹¹³ BCA, 30-18-1-2/106-66-10, 29.09.1944.

¹¹⁴ Bu kapsamda güncel bir çalışma için bk. Sadık Erdaş, “Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Selim Sarper’in Moskova Büyükelçiliği (1944-1946),” *CTAD* 40 (2024): 359-392.

¹¹⁵ TDA, 571/35231-138611-66, 04.11.1944.

eden bitarafların da bu mesuliyette hisseleri vardır”¹¹⁶ şeklinde karşılık vermiştir. Kalinin bu ifadesiyle Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nin en zor zamanlarında Müttefiklerin safında savaşa girerek Sovyetler Birliği’nin yükünü hafifletmemiş olmasından yakınmıştır. Konuşmasına devam eden Kalinin, Türk gazetelerinin birçoğunun Sovyetler Birliği’nin aleyhinde “hasmane” yazılar ile dolu olduğunu belirtmiş ve bu gazetelerin yayın politikasında hâlihazırda değişiklik olmasının nedenini ise Sovyetler Birliği’nin kuvvetinin tecellisine bağlamıştır. Selim Sarper de kendinden önceki büyükelçilerin belirttiği gibi Türk matbuatında bir iki gazetenin Sovyetler Birliği aleyhinde bulunduğunu, bunların ise “Geniş Türk efkârı umumiyesine” mâl edilemeyeceğini zaten bahsi geçen gazetelerin mevzuatın müsaadesi kapsamında cezalandırıldıklarını ifade etmiştir.¹¹⁷ Selim Sarper’in Kalinin’e Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne karşı her zaman “dostane ve korekt” bir siyaset takip ettiğini söylemesi üzerine Kalinin, “Ben hükümetinizi korekt olmamakla itham etmiyorum” demiş ve İnönü’ye şu ifadelerin yazılmasını istemiştir: “Biz kara günlerimizde eski dostlarımızdan korekt olmaktan da fazla bir alaka beklerdik.”¹¹⁸ Selim Sarper’in gözleminden edindiği kanaate göre Kalinin’in sözleri, Türkiye’nin savaşa girmemesinden kaynaklanan “küskünlüğü” ifade eder bir nitelik taşımaktaydı. Her ne kadar taraflar arasındaki görüşmelerde diplomatik nezaketin dışına çıkılmasa da bahsi geçen durum Türk-Sovyet ilişkilerindeki “soğukluğu” göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Türk devlet yetkililerinin savaş sürecinde takip ettiği siyaset, Türk-Sovyet ilişkilerinin seyrini olumsuz yönde etkilemiştir. Zira Türkiye, Müttefikler tarafından yapılan telkinleri yeterli silah, cephane ve askeri teçhizata sahip olunmadığı, dolayısıyla tam donanımlı bir hâle getirilmeden savaşa girmesinin mümkün olamayacağı gerekçesiyle kabul etmemiştir. Bunu yaparken diplomasiyi iyi kullanmış, Müttefikleri karşısına almamayı ve kıskırtmamayı da başarmıştır. Öte yandan savaş devam etmekle beraber savaşı Müttefiklerin kazanacağı daha da belirginleşmiştir. Bu kapsamda savaş sonunda Avrupa’da oluşturulacak yeni düzenin belirlenmesi amacıyla Müttefiklerin liderleri 4-11 Şubat 1945’te Yalta’da bir araya gelmiştir. Burada alınan kararlardan birinde San Francisco’da toplanacak olan konferansa katılabilmek, 1 Mart 1945’ten önce Almanya ve Japonya’ya savaş ilan edilmesi şartına bağlanmıştır. Türkiye’nin Birleşmiş Milletler kurucu konferansına katılabilmesi için Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmesi gerekmektedir. Sözü edilen karara istinaden Türkiye, bu iki devlete 23 Şubat’ta savaş ilan etmiş ve San Francisco Konferansı’na davet edilmiştir.¹¹⁹

Türkiye’nin savaşa dâhil olması yönündeki kararı Müttefikler tarafından “geç kalınmış bir hamle” olarak değerlendirilmiştir. Sovyetler Birliği ve Türkiye ilişkileri açısından bakıldığında bu dönemde Moskova büyükelçiliğini yürüten Selim Sarper’in Molotov ile görüşmesine değinmek gerekmektedir. Türkiye’nin Almanya ve Japonya’ya savaş ilanından sonra 24 Şubat 1945’te Kremlin’de Molotov ile görüşme için beklediği sırada Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Vladimir Dekanozov, bir kadının

¹¹⁶ TDA, 571/68095-298075-67, 06.11.1944.

¹¹⁷ TDA, 571/68095-298075-67, 06.11.1944.

¹¹⁸ TDA, 571/68095-298075-67, 06.11.1944.

¹¹⁹ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, 275-276.

sigarasını Selim Sarper'den önce yakarak, "Türkiye bu sefer de geç kaldı" ifadesini kullanmıştır. Selim Sarper'in deyişiyle sözü edilen ifade Türkiye'nin savaş ilanında geç kaldığını vurgulamak için kullanılmıştır.¹²⁰ O sırada Moskova'da bulunan Sovyetler Birliği'nin Ankara büyükelçisi Vinogradov da savaş ilanı kararına yönelik Sarper'e bu kararda biraz gecikildiğini söylemiştir. Ardından Molotov ile yapılan görüşmede Sarper, Almanya ve Japonya'ya savaş ilanı kararının Türkiye'nin harbin başından beri takip ettiği siyasetin bir sonucu olduğunu, bu siyaset ile Müttefiklere ve bilhassa Sovyetler Birliği'ne faydalı yardımlarda bulunulmasından dolayı sevinçli olduğunu Molotov'a iletmıştır. Molotov da Türkiye'nin savaş ilanından dolayı Sarper'i tebrik etmiş ve karşılıklı iyi dilekler ile görüşme sona ermiştir.¹²¹ Görüşmedeki diplomatik söylemler dostane görünse de esasen Türk-Sovyet ilişkilerindeki soğukluğun giderek daha da derinleştiği görülmektedir. Zira 19 Mart 1945'te gerçekleşen Sarper-Molotov görüşmesinde Molotov, "Sovyet Hükümeti, Sovyet İttihadı ile Türkiye arasındaki dostane münasebetlerin idamesi içinde 17 Aralık 1925 senesinde aktedilen Türk-Sovyet Muahedes'i'nin kıymetini takdir etmekle beraber, bhusus İkinci Dünya Harbi esnasında vukua gelen derin değişiklikler münasebetiyle işbu muahedenin yeni şartlara uymadığını ve ciddi bir surette iyileştirmeğe muhtaç olduğu lüzumunu müşahade etmektedir" diyerek 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın Sovyet hükümeti tarafından feshedildiği kararını Sarper'e iletmıştır.¹²² Sarper Türk Dışişleri Bakanlığına yazdığı 20 Mart 1945 tarihli raporunda fesih kararının sürpriz olmadığını ve 27 Ocak tarihinde bu durumu yine Dışişleri Bakanlığına ilettiğini belirtmiştir. Muahedenin feshinin hukuki bakımdan izah edilebilecek sebepler ve hükümler içerdiğini dile getiren Sarper, Sovyetler Birliği'nin fesih amacının sözü edilen sebep ve hükümler olmadığının göz önünde bulundurulması gerektiğini de vurgulamıştır.¹²³ Öte yandan 1945 yılı Haziran ayı içerisinde Molotov-Sarper görüşmelerinde Boğazlardan üs talepleri, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin tadil edilmesi ile Kars ve Ardahan'ın iadesinin Molotov tarafından ifade edilmesi¹²⁴ Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen en temel sorunlar olarak öne çıkmıştır.

Sonuç

Hüseyin Ragıp Baydur'un 1929-1934 ve 1943-1944 yılları arasında iki farklı dönemde yürüttüğü Moskova büyükelçiliği görevi, yalnızca onun diplomatik kariyeri açısından değil, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin seyrini ve kırılma noktalarını anlamak ve anlamlandırmak açısından da önem arz etmektedir. İki farklı uluslararası konjonktürde aynı başkentte görevlendirilmiş olması, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin sürekliliğinin ve değişim dinamiklerinin takip edilmesi açısından dikkate değer bir nitelik taşımaktadır. Bilhassa Türk Diplomatik Arşivi belgelerine dayanılarak hazırlanan bu çalışma, bir yandan iki ülke arasındaki

¹²⁰ TDA, 571/68095-298075-56, 26.02.1945.

¹²¹ TDA, 571/68095-298075-56, 26.02.1945.

¹²² TDA, 571/68095-298075-51, 20.03.1945.

¹²³ TDA, 571/34993-138023-1, 20.03.1945.

¹²⁴ Bilge, *Güç Komşuluk*, 280-331; Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye," 468-475; Erdaş, "Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Selim Sarper'in Moskova Büyükelçiliği (1944-1946)," 361, 375, 377. Bu kapsamda 26 Aralık 1945 tarihli ve Türkiye'nin Belgrat büyükelçiliğinden Türk Dışişleri Bakanlığına gönderilen yazıda, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den arazi taleplerine yönelik propaganda faaliyetlerini arttırdığı ifade edilmiştir. Bk. TDA, 571/35230-138596-2, 26.12.1945.

iktisadi ve ticari ilişkilerin anlaşılması diğer taraftan da savaş öncesi, savaş sırası ve savaş sonrasındaki Türk dış politikasının değerlendirilmesine katkı sunmuştur.

Hüseyin Ragıp Baydur'un Moskova'daki ilk büyükelçilik döneminde Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında iktisadi alana yönelik ticari anlaşmaların imzalandığı ve böylelikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranının olumsuz etkilerini ülkeleri lehine azaltmaya çalıştıkları görülmektedir. Sözü edilen anlaşmalar, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin kurumsallaşmasını sağlamasının yanında iki ülkenin de ekonomilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Siyasi ilişkiler açısından bakıldığında 1930'lu yılların ilk yarısında taraflar arasındaki resmi ziyaretlerde Türk-Sovyet dostluğuna vurgu yapılmakta ve devletler arasındaki ilişkilerin barış temelinde yürütülmesi gerektiği dile getirilmekteydi. Bu kapsamda İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte revizyonist ve anti-revizyonist politika izleyen devletlerin belirginleşmeye başladığı dönemde Türk ve Sovyet hükümetlerinin dünya barışının sürdürülmesi amacını taşıyan uluslararası paktlara katıldığını ifade etmek gerekmektedir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye, jeopolitik konumu gereği gerek Mihver gerekse Müttefik devletler tarafından kendi saflarında savaşa girmesi yönünde yoğun baskı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu kapsamda 1943 yılı itibariyle Müttefik devletler bahsi geçen baskılarını arttırmıştır. Türkiye, safını Müttefiklerden yana belirlemiş olsa da savaş boyunca "savaş dışı" kalınması yönünde bir politika takip etmiş, bu baskıları diplomasi yoluyla ve muhataplarını da kışkırtmadan savuşturmayı başarmıştır. Ancak Sovyetler Birliği yetkililerinin Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa girerek Almanlara karşı yüklerini hafifletmemiş olmaları yönündeki baskı ve söylemleri, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkilerde bir soğukluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Esasen bu durumun Sovyetler Birliği'nin 1943 yılı sonlarından itibaren savaşta üstün bir konum elde etmesiyle daha çok ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Zira 1925'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın feshi ve savaş sonundaki Sovyet talepleri, sözü edilen durumu açıklayıcı bir nitelik taşımaktadır.

Öte yandan Hüseyin Ragıp Baydur'un Moskova'daki ilk büyükelçiliği Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi olduğu bir döneme rastlamıştır. Bu dönem Türkiye'nin uluslararası izolasyonu aşmaya çalıştığı ve aştığı bir süreci de ifade etmektedir. Savaşın en şiddetli zamanlarında ikinci kez Moskova büyükelçiliğine atanması ise Hüseyin Ragıp Baydur'un Sovyetler Birliği hakkındaki bilgi birikimi, uluslararası konjonktürü iyi okuması ve kendisine duyulan güvenin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında diplomasi alanındaki tecrübesi, siyasal dengeyi gözetken yaklaşımı ve gerektiğinde inisiyatif alma yetkinliği savaşın en kritik döneminde Moskova büyükelçiliğine tayin edilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı
Türk Diplomatik Arşivi (TDA)**

TDA, 571/38776-156730-63, 17.08.1925.
TDA, 571/44191-209743-26, 21.07.1934.
TDA, 571/35521-139761-14, 31.07.1943.
TDA, 571/35521-139766-10, 03.07.1943.
TDA, 571/34477-135757-14, 10.04.1929.
TDA, 571/35603-140276-13, 13.03.1931.
TDA, 571/34458-135730-1, 01.01.1929.
TDA, 571/34458-135730-6, 12.12.1929.
TDA, 571/34458-135730-21, 14.12.1929.
TDA, 571/34449-135647-2, 13.01.1930.
TDA, 571/34458-135730-3, 16.12.1929.
TDA, 571/34449-135647-2, 13.01.1930.
TDA, 571/34487-135865-47, 15.01.1930.
TDA, 571/34477-135737-7, 30.08.1930.
TDA, 571/34477-135737-8, 23.08.1930.
TDA, 571/34477-135737-9, 25.08.1930.
TDA, 571/34477-135737-16, 02.09.1930.
TDA, 571/34487-135866-1, 22.07.1930.
TDA, 571/34457-135725-31, 17.10.1931.
TDA, 571/34457-135725-96, 27.10.1931.
TDA, 571/34457-135725-1, 23.10.1931.
TDA, 571/34457-135725-124, 10.11.1931.
TDA, 571/35040-138300-13, 08.02.1932.
TDA, 571/35052-138378-33, 28.04.1934.
TDA, 571/35040-138299-44, 18.12.1933.
TDA, 571/44191-209743-21, 17.07.1943.
TDA, 571/44191-209743-17, 11.08.1943.
TDA, 571/35231-138615-65, 11.11.1943.

TDA, 571/35231-138611-228, 21.10.1943.
TDA, 571/35231-138615-10, 21.10.1943.
TDA, 571/35231-138611-229, 21.10.1943.
TDA, 571/35521-139761-10, 03.07.1943.
TDA, 571/35231-138611-298, 02.10.1944.
TDA, 571/35231-138615-32, 13.03.1943.
TDA, 571/88438-319082-108, 06.11.1943.
TDA, 571/35231-138615-66, 06.11.1943.
TDA, 502/22112-95583-1, 01.12.1943.
TDA, 571/35231-138611-232, 06.04.1944.
TDA, 571/68065-297625-7, 18.09.1943.
TDA, 571/35030-138266-41, 06.09.1744.
TDA, 571/35521-139766-8, 11.09.1944.
TDA, 571/35231-138611-296, 16.09.1944.
TDA, 571/35231-138611-297, 16.09.1944.
TDA, 571/68065-297625-50, 02.10.1944.
TDA, 571/35231-138611-66, 04.11.1944.
TDA, 571/68095-298075-67, 06.11.1944.
TDA, 571/68095-298075-56, 26.02.1945.
TDA, 571/68095-298075-51, 20.03.1945.
TDA, 571/34993-138023-1, 20.03.1945.
TDA, 571/35230-138596-2, 26.12.1945.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (BKDB)

BCA, 30-18-1-2/2-15-30, 13.02.1929.
BCA, 30-10-0-0/ 247-674-21, 21.08.1929.
BCA, 30-10-0-0/247-674-32, 18.12.1929.
BCA, 30-18-1-2/27-25-1, 14.04.1932.
BCA, 30-10-0-0/198-352-14, 27.10.1933.
BCA, 30-18-1-2/106-66-10, 29.09.1944.

Resmi Yayınlar

“Türkiye Cumhûriyeti ile Sosyalist Sovyetist Cumhûriyetleri İttihâdı Arasında Mün’akid Ticâret ve Seyr-i Sefâin Muâhedenâmesinin Tasdîkine Mütedâir Kânûn.” *Kanun No:* 1046, 23.05.1927.

“Türkiye Cumhûriyeti ile Sosyalist Sovyetist Cumhûriyetleri İttihâdı Arasında Mün’akid Ticâret ve Seyr-i Sefâin Muâhedenâmesinin Tasdîkine Mütedâir Kânûn.” *T. C. Resmi Ceride*, No: 598, 31.05.1927.

İnceleme, Araştırma Eserler ve Süreli Yayınlar

- "Ankara'da Cumhuriyet Bayramının Tes'idi Tafsilatı." *Cumhuriyet*, 31.10.1931, 5.
- Aydın, Mustafa. "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945." *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. C. 1. ed. Baskın Oran, 399-476. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Aydoğan, Erdal. "Kliment Yefromoviç Vorosilov'un Türkiye'yi Ziyareti ve Türkiye-Sovyet Rusya İlişkilerine Katkısı." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 39 (2007): 337-357.
- Benhür, Çağatay. "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 24 (2008): 277-313.
- Bilge, A. Suat. *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.
- Bilgiç, Erdal. "Atatürk Döneminde İmzalanan Türk-Sovyet Ticaret Anlaşmaları." *Atatürk Ansiklopedisi* 1-7. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2021.
- Bilgiç, Erdal. "Türk-Sovyet Ekonomik İlişkilerinde 1937 Kliring Ticaret Anlaşması'nın Yeri." *Türkiye İktisat Kongresi Bildiriler Kitabı 19-20 Temmuz 2023*, 1191-1212. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2024.
- Booth, Owen & John Walton. *İkinci Dünya Savaşı Tarihi Fotoğraflar Haritalar Çizimler*. Çev. Selçuk Uygur. İstanbul: Kronik Kitap, 2023.
- Boy, Arzu. *İki Savaş Arası Basınında Türk-Rus İlişkileri (Ekonomik-Kültürel-Spor-Havacılık)*. Ankara: Fenomen Yayınları, 2020.
- Braithwaite, Rodric. *Moscow 1941 A City and its People at War*. London: Profile Books, 2007.
- Cassidy, Henry C. *Moscow Dateline 1941-1943*. Boston: Houghton Mifflin, 1943.
- Criss, Nur Bilge. "Briand-Kellog Paktı (1928)." *Atatürk Ansiklopedisi*. 1-3. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2021.
- Çakıcı, Nurettin & Hikmet Öksüz. "Bolşevik Ruslar'ın Milli Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri." *CTAD* 32 (2020): 717-746.
- Çakıcı, Nurettin. "Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne Saldırısı Sırasında Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliğinin Durumu ve Faaliyetleri (1941-1943)." *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 10/22 (2024): 397-416.
- Çakıcı, Nurettin. "Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 73 (2023): 85-109.
- Degras, Jena. *Soviet Document On Foreign Policy 1925-1932 II*. London: Oxford University Press, 1952.
- Deringil, Selim. *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.
- "Dost Rusya'nın Kıymetli Rüknu Dün Geldi ve Ankara'ya Gitti." *Cumhuriyet*, 13.12.1929, 1-2.
- Erdaş, Sadık. "Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Selim Sarper'in Moskova Büyükelçiliği (1944-1946)." *CTAD* 40 (2024): 359-392.
- Güran, Tevfik. "Feshâne." *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12: 426-427. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

- Gürün, Kamuran. *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983.
- Gürün, Kamuran. *Türk-Sovyet İlişkileri (1920–1953)*. Ankara: TTK, 2010.
- Hale, William. *1774'ten Günümüze Türk Dış Politikası*, çev. Nasuh Uslu. Ankara: Serbest Akademi, 2021.
- Hart, Basil Liddell. *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- "İki Dost Memleketin Hariciye Vekilleri Çok Samimi ve Hararetle Bir Hava İçinde Görüştiler." *Cumhuriyet*, 14.12.1929, 2.
- İnan, A. Afet. "Balkan Antantı (1934)." *Belleten* 32/126 (1968): 285–291.
- İnönü, İsmet. *Hatıralar*. Haz. Sebahattin Selek Ankara: Bilgi Yayınevi, 2014.
- "İsmet Pş. Hz. İle Karahan Cenaplarının Mülakatları." *Cumhuriyet*, 15.12.1929, 1.
- Karabulut, Sezen. "Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943)." *Atatürk Ansiklopedisi*. 1-5. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2024.
- "Karahan'ın Beyanatı." *Cumhuriyet*, 18.12.1929, 1.
- "Litvinof Yoldaş Bu Sabah Geliyor ve Akşamüstü Ankara'ya Gidiyor." *Cumhuriyet*, 26.10.1931, 1.
- "Litvinof Yoldaş Hararetle Karşılandı." *Cumhuriyet*, 28.10.1931, 5.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*. C. 1. Çev. Seha L. Meray. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.
- "M. Karahan Bugün Öğle Üzeri Geliyor." *Cumhuriyet*, 12.12.1929, 1-2.
- "M. Litvinof Dün Ankara'dan Döndü." *Cumhuriyet*, 01.11.1931, 1.
- "M. Litvinof Dün Geldi Dostumuz, Şerefine Verilen Ziyafetten Sonra, Ankara'ya Gitti." *Cumhuriyet*, 27.10.1931, 1.
- Paramolov, V. N. "Zapasnaya Stolitsa B Dni Moskovskoy Bitvı (Oktyabr 1941 g. – Aprel 1942 g.)." *Vestnik Samarskogo Universiteta İstoriya, Pedagogika, Filologiya* 23/1.1 (2017): 31-38.
- Perinçek, Mehmet. *Türk-Rus Diplomasinden Gizli Sayfalar Siyaset-Askeriye-Ekonomi-Kültür-Bilim-Spor*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.
- Soysal, İsmail. "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı." *Belleten* 46/182 (1982): 367–414.
- Soysal, İsmail. *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920–1945)*, C. 1. Ankara: TTK, 2000.
- Soysal, İsmail. *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919–1993)*. İstanbul: Eren Yayınları, 1993.
- Sönmezoğlu, Faruk. *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası 1914–1945*. İstanbul: Der Yayınları, 2015.
- Şimşir, Bilal N. *Bizim Diplomatlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.
- Şimşir, Bilal N. *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878–1946)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2017.

- T. C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü. *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939–1946)*. Ankara: T. C. Dışişleri Bakanlığı, 1973.
- Tekeli, İlhan & Selim İlkin. *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileri İle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- “Tevfik Rüştü B. Moskova’da Bize En Karanlık Günlerimizde Yardım Eli Uzatan Sovyetleri Hiçbir Zaman Unutamayız.” *Cumhuriyet*, 04.10.1930, 2.
- “Tevfik Rüştü Bey’in Mühim Temasları.” *Cumhuriyet*, 03.10.1930, 3.
- “Türkiye Rusya Dostluğu Gazi Hz. Dün M. Karahan’ı Kabul Ettiler.” *Cumhuriyet*, 17.12.1929, 1.
- Ünal, Müzeyyen Ezel. *Cumhuriyetin Diplomatı Olmak Erken Cumhuriyet Dönemi Büyükelçileri Üzerine Prosopografik Bir İnceleme*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.
- Vandov, Dimitır. *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- Zahid Boyraz, Ekrem. *Eğitimci, Gazeteci, Bürokrat Hüseyin Ragıp Baydur Hayatı ve Yazıları*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2023.

